

Títol de la tesi doctoral:

Modernització i pervivència de la vila rural com a subjecte històric durant el segle XX:

Les festes de Sant Antoni i el cant de l'argument a la vila d'Artà a Mallorca.

**Universitat de Barcelona.
Facultat de geografia i història.
Departament d'Història Contemporània.
Món Contemporani: Bienni 2000-2002**

Doctorand: Antoni Vives Riera.

Directors: Mary J. Nash Bladwin
Andreu Mayayo Artal

2- Carlisme i “caciquisme”.

(Dos debats historiogràfics controvertits)

En el capítol anterior hem vist de manera resumida i en certa manera intuïtiva com la reproducció dels estereotips més recurrents sobre el món rural en el discurs de la historiografia clàssica de l'estat espanyol, juntament amb l'aplicació sistemàtica de les narratives del progrés per explicar el canvi històric, tot plegat ha impedit el reconeixement de la subjectivitat històrica de la pagesia. En el present capítol ens disposam a comprovar això en una avaluació més acurada de la producció historiogràfica sobre dos temes de la història contemporània de l'estat espanyol que tradicionalment s'han relacionat amb el món rural: els aixecaments carlistes i les pràctiques polítiques de l'anomenat “caciquisme”.

Tanmateix l'objectiu principal d'aquest capítol és identificar les dificultats que des del camp de la historiografia tradicionalment hem tingut a l'hora d'explicar l'acció col·lectiva de la pagesia amb relació ambdós fenòmens. Allò que ens proposam en la nostra anàlisi de la literatura que s'ha publicat sobre els dos temes és identificar els dèficits teòrics que ens han impedit explicar satisfactòriament l'actuació dels col·lectius pagesos que s'aixecaren contra l'estat liberal en les guerres carlistes, i dels que reproduïren amb la seva actitud quotidiana un sistema polític basat en la deferència clientelar respecte a les elits patronals.

En certa manera aquest capítol és un estat de la qüestió sobre la feina feta des del camp historiogràfic respecte al tema central que tractam en la nostra investigació: l'explicació de l'acció col·lectiva de la pagesia en la història contemporània de l'estat espanyol i per extensió a Europa occidental. Com que l'anàlisi generalista de la producció historiogràfica de l'estat espanyol en la qual s'han donat explicacions al comportament dels col·lectius pagesos constituïria una investigació apart i una tesi doctoral de per sí mateixa, per realitzar el nostre estat de la qüestió ens hem limitat als debats historiogràfics sobre dos temes en concret: el carlisme i el “caciquisme”. Es tracta de dues qüestions que sempre han estat relacionades amb el món rural i que han generat un debat certament controvertit a l'hora d'entendre l'acció col·lectiva de la pagesia en la història de l'estat espanyol. És per això que pensam que el repàs d'aquests debats –des del la feina feta pels acadèmics contemporanis a ambdós fenòmens fins a l'actualitat— és suficient per a realitzar el nostre estat de la qüestió.

La identificació dels límits interpretatius que ens impedeixen una explicació satisfactòria a l'acció col·lectiva de la pagesia al llarg dels segles XIX i XX ens han servit de guia per arribar a la conclusió que només podrem explicar-la si tenim en compte la percepció subjectiva dels col·lectius pagesos del seu entorn i de sí mateixos. Així per tant, se'ns fa imprescindible un exercici d'aprofundiment i aclariment teòric a partir del qual poguem plantejar la investigació empírica dels mecanismes que han permès als col·lectius pagesos tenir una visió pròpia i autònoma del seu entorn i de sí mateixos i, en conseqüència, emprendre l'acció col·lectiva.

L'espai cronològic que ocupa allò que s'ha anomenat tradicionalment el Sexenni Democràtic (1869-1875), juntament amb els anys immediatament posteriors, constitueixen una part de la història de l'estat espanyol que, pel que fa als estudis que s'hi han dedicat, exemplifica de manera bastant il·lustrativa tant la invisibilització del món rural a la historiografia estatal com la falta de reconeixement de la subjectivitat històrica de la pagesia.

Si fem una anàlisi sobre com tracten aquesta època els manuals d'història contemporània més usuals a les biblioteques de les facultats d'història, podem endevinar un important desequilibri pel que fa a extensió física de text entre l'atenció que es dona a la oposició política d'esquerres, molt més acurada, i la que es dona a l'oposició de dretes, que s'explica més de passada. Hem de tenir en compte que, per aquella època, la oposició d'esquerres ha estat tradicionalment identificada amb la ciutat de manera gairebé exclusiva, mentre que la de dretes ha estat assimilada bàsicament a un carlisme eminentment rural. Com a exemple d'aquest desequilibri entre món urbà d'esquerres i món rural de dretes, podem fer al·lusió al manual coordinat per Javier Paredes que l'any 1996 va publicar l'editorial Ariel.¹ El capítol d'aquest manual que tracta el Sexenni Democràtic, dedica dues pàgines i mitja a l'oposició d'esquerres al règim –oposició republicana a la Monarquia d'Amadeu I; impacte de la I Internacional i implantació de l'AIT; insurrecció cantonalista...—, mentre que només en dedica mitja a la oposició de dretes que representava el carlisme (Montero, 1996: 291-306). En la mateixa línia, al tom dedicat al segle XIX de la *Historia de España* publicada per Historia 16 l'any 1990, es dediquen 18 pàgines a la oposició d'esquerres tant a la monarquia democràtica com a la república federal, mentre que el carlisme només n'ocupa set

(Martínez de Velasco *et al.*, 1990: 365-395).

Aquest desequilibri que s'evidencia a simple vista només comptant el nombre de pàgines dedicat a un i altra bàndol de l'oposició política, no seria gaire significatiu si no fos perquè al mateix temps es combina amb un greu desequilibri entre la força de l'esquerra republicana o internacionalista –molt marginal pel que fa a la seva base social— i els suports que va tenir el carlisme, els quals en certes àrees geogràfiques varen ser molt importants. Sabem que els propòsits revolucionaris de l'AIT en cap moment varen qüestionar seriosament l'autoritat de l'estat, ja fos monàrquic o republicà. Per altra banda, la insurrecció cantonalista es va perllongar només durant l'estiu de 1873 i va ser fàcilment sufocada per les forces militars. El moviment carlista en canvi va ser capaç d'oferir oposició armada al Règim durant quasi quatre anys –d'abril de 1872 a febrer de 1876— i en certes regions com a Navarra es va aconseguir desplegar un estat paral·lel que cobrava impostos, emetia deute públic i finançava un exèrcit de 50.000 homes. Com pot ser mai que en els manuals d'història d'Espanya es doni més importància a la insurrecció cantonalista que a l'aixecament carlista? Raymond Carr en el seu manual clàssic *La España Contemporánea 1808-1939* dedica per aquesta època quatre paràgrafs al cantonalisme i només tres al carlisme! (1970: 321-326).

En relació a això, Lluís Ferran Toledano també ha reparat el desequilibri entre la producció historiogràfica sobre el federalisme i el moviment obrer durant el Sexenni Democràtic i la que s'ha generat amb relació a la tercera guerra carlista per a la mateixa època (2004: 11). De la mateixa manera, aquest autor també ha denunciat la falta de reconeixement envers al carlisme a l'hora d'explicar la gènesi de la dreta regionalista catalana, normalment presentada en la historiografia tradicional com el producte polític d'una burgesia urbana de talant conservador. Sembla clar que la narrativa teleològica del progrés que ha estat

¹ PAREDES, J. (coord.). 1996. *Historia contemporánea de España (1808-1939)*. Barcelona: Ariel.

predominant en la historiografia de l'estat espanyol en les darreres dècades s'ha traduït en una desconsideració al carlisme com a tema important a tractar en el marc de la història política, i en certa mesura en la seva invisibilització. Igualment, això ha suposat una falta de reconeixement de la capacitat d'incidència històrica del carlisme, com si un moviment social de caràcter reaccionari no pogués tenir cap capacitat de condicionar el futur i d'ell no en pogués sortir res de nou. De la mateixa manera que Toledano ha assenyalat el carlisme com un moviment polític clau en la gènesi del primer regionalisme català, nosaltres voldríem valorar almanco com a hipòtesi, la pressió i influència d'aquest moviment insurreccional en el disseny del nou règim que va succeir la I República: el règim de la Restauració.

La sobrevaloració del moviment obrer i les opcions polítiques d'esquerres que s'ha donat en la historiografia de l'estat espanyol durant els anys setanta i vuitanta, s'ha traduït sovint en la validació més implícita o explícita de l'argument segons el qual el caràcter “caciquil” i recristianitzador del règim de la Restauració s'entén com a mesura per refrenar el moviment obrer en el context de l'impacte de la I Internacional, l'onada repressiva posterior a la comuna de París i l'aixecament cantonal a l'estat espanyol. És l'agència d'unes classes obreres organitzades i predominantment urbanes, allò que explica dues de les característiques principals del regim canovista de la Restauració. Així mateix, pensam que un moviment molt més gran, sòlid i arrelat com el carlisme havia d'ocupar un lloc més preferent en les preocupacions de Canovas i els demés pares del nou Règim que no un moviment obrer en estat embrionari que en aquella època mai va deixar de ser marginal.

És per això que podem entendre els aspectes més conservadors del nou Règim i el gir a la dreta que va representar, no només com a una reacció repressora davant un moviment obrer d'esquerres, sinó sobretot com un intent d'anular i integrar a dedins del sistema canovista al carlisme com a moviment polític. En certa

manera, podem arribar a entendre el conservadorisme del règim de la restauració com a una conquesta del moviment carlista. Pensam que si aquests plantejaments són més aviat excepcionals en la historiografia estatal és pel fet que no encaixen amb la narrativa teleològica del progrés que tradicionalment hi ha predominat. Des d'aquesta perspectiva, en cap moment es pot esperar que des d'un moviment polític de caire reaccionari i implantació majoritàriament rural és pugui incidir en un futur que ja ve predeterminat per una idea preconcebuda del progrés. És per això que el carlisme és vist com un residu de l'Antic Règim condemnat simplement a desaparèixer engolit per les dinàmiques imparables del progrés.

La hipòtesi que defensa la restauració monàrquica de 1875 com a conquesta del carlisme, tot i ser simplista i massa arriscada o generalista, no deixa de tenir sentit si tenim en compte per exemple els estudis de Gloria Martínez Dorado sobre el conflicte entre poder local i estat a Navarra i València durant el segle XIX (1996: 117-133). Aquesta autora sosté que les xarxes clientelars de caràcter local que varen ser capaces de sostenir guerres contra l'estat liberal centralista en determinats contextos polítics, eren les mateixes que més tard es convertien en les xarxes anomenades “caciquils” en les quals es basava el poder central durant els períodes moderats del regnat d'Isabel II i la Restauració.

Per altra banda, els estudis d'Aurora Villanueva sobre el carlisme navarrès durant el primer franquisme, ens demostren l'existència a l'àmbit rural i local de líders carlistes amb molta influència social i reconegut prestigi personal que actuaven com a intermediaris entre les bases carlistes majoritàries a les viles rurals i unes elits integrades dins l'aparell institucional franquista (González Calleja, 2000: 286-287).² D'aquesta manera, observam com

² Obra original: VILLANUEVA, A. 1998. *El carlismo navarro durante el primer*

el carlisme s'ha basat històricament en les mateixes pràctiques de patronatge i clientelisme que el "caciquisme".

Per al cas de Mallorca, en l'època de la Restauració, Isabel Peñarrubia ha assenyalat que en els primers anys del segle XX, quan Antoni Maura ingressà al Partit Conservador, la majoria de noblesa terratinent i l'alt clergat que havia desviat una part important del vot rural cap al partit carlista, es va integrar al Partit Conservador i al sistema de torn, esdevenint vertaders "cacics" (2001, 89-90). En aquest sentit, els dirigents carlistes moltes vegades han estat descrits en termes molt semblants als que s'han utilitzat per descriure l'anomenat "cacic tradicional" en termes de José Varela Ortega (1977: 360-361): *El segmento dirigente del carlismo era en suma un grupo heterogéneo pero con algunas notas comunes: su arraigo local —frente a los señores de residencia urbana— en el caso mayoritario del carlismo rural—, su densa trama de relaciones con las instituciones eclesiales, y sus posiciones destacadas en los municipios y en la burocracia* (Martínez Dorado i Pan-Montojo, 2000: 46). D'aquesta manera, és lògic pensar que tant el carlisme com el "caciquisme" són manifestacions d'un mateix fenomen social en contextos polítics i històrics diferents. Aquest fenomen no és més que la fidelitat de les classes subalternes de la pagesia als seus homònims dominants, combinada amb la desavinença i la falta d'integració d'unes majories rurals amb relació a una estat-nació liberal definit com a urbà.

Pensam, per tant, que tant el carlisme com el "caciquisme" són dos temes que són bastant il·lustratius per a l'anàlisi de com ha tractat la historiografia acadèmica de l'estat espanyol la història contemporània del món rural. Per una part, es tracta de dos temes que difícilment encaixen a l'esquema interpretatiu del marxisme estructuralista que va predominar a les facultats d'història en els anys setanta i vuitanta, ja

franquismo, 1931-1951. Madrid: Actas, p. 513.

que es basa sobretot en les solidaritats verticals interclassistes i en el reconeixement de les jerarquies socials per part de la pagesia. Davant aquest problema, sovint s'ha optat per devaluar o ignorar la realitat històrica del carlisme, o per altra banda, explicar-la a partir dels estereotips més recurrents. En el marc d'aquests estereotips es fa al·lusió a la misèria, la dependència i la ignorància per explicar la deferència dels més pobres envers els més rics a moltes viles rurals de l'estat espanyol.

Tot junt ens fa pensar que la raó per la qual des de la historiografia estatal s'ha donat importància als temes del carlisme i el "caciquisme" —se'ls ha donat visibilitat històrica— és per mor que com a fenòmens històrics han tingut uns efectes gens negligibles en la vida política de l'estat i la ciutat. Les diferents guerres carlistes no poden ser oblidades a l'hora de narrar la crònica política per mor del fet que obligaren a la mobilització d'una part molt important de l'exèrcit de l'estat liberal. Per altra banda, el tema del "caciquisme" ha estat des de fa molts d'anys en un lloc preferent de la historiografia de l'estat espanyol sobretot pel fet que va condicionar de manera incontestable els resultats dels comicis electorals. En aquest sentit, podríem dir que la visió que des de la historiografia acadèmica tradicional de l'estat espanyol s'ha tingut amb relació a la pagesia ha estat marcada per una "narrativa estatista" en termes de Ranahit Guha (1993 [2002]: 17). Aquest autor ha denunciat la visió elitista i exclusivament política de la història escrita des dels àmbits de les institucions estatals o de les avantguardes polítiques que somiaven règims alternatius. Segons Guha, aquesta visió ha impedit històricament escoltar les veus dels col·lectius subalterns i reconèixer la seva subjectivitat històrica. Des d'aquesta perspectiva el "estatisme" *nos habla con la voz de mando del estado que, con la pretensión de escoger para nosotros lo que debe ser histórico, no nos deja elegir nuestra propia relación con el pasado. Pero las narraciones que constituyen el discurso de la historia dependen*

precisamente de tal elección. Escoger significa en este contexto, investigar y relacionarnos con el pasado escuchando la miriada de voces de la sociedad civil y conversando con ellas. Estas son voces bajas que quedan sumergidas por el ruido de los mandatos estatistas. Por esta razón no las oímos (Ibid.: 20). No hi ha dubte que el reduccionisme de l'agència de la pagesia a la seva activitat o inactivitat política suposa una mirada en vers a aquest col·lectiu des del punt de vista exclusivament urbà de l'estat i la capital. És aquest reduccionisme allò que ens impedeix escoltar la veu dels col·lectius pagesos i reconèixer la seva subjectivitat històrica.

Davant aquest reduccionisme, la utilització de l'estereotip negatiu del pagès com a pobre, ignorant i analfabet, ha estat el recurs més fàcil per explicar l'activitat o inactivitat històrica dels col·lectius pagesos evitant plantejar la necessitat d'un canvi en el paradigma interpretatiu que ens permeti un enteniment satisfactori d'aquests dos fenòmens partint del reconeixement de la seva subjectivitat històrica. Pensam que a partir de l'anàlisi de la producció historiogràfica sobre el carlisme i l'anomenat “caciquisme” podem identificar les carències teòriques i conceptuals que han impedit la visibilització de l'agència social i la subjectivitat històrica de la pagesia apolítica conservadora, amb la intenció de proposar almanco l'esbós d'un marc teòric més apropiat per als nostres propòsits.

La nostra anàlisi de la producció historiogràfica sobre el carlisme i el “caciquisme” no pretén ser totalment exhaustiva i sistemàtica, ja que això sobrepasa les nostres possibilitats tant pel que fa al temps com al paper. Simplement té com a objectiu mostrar les principals línies d'interpretació d'aquests fenòmens des d'un punt de vista qualitatiu, és a dir, tenint en compte sobretot les diferències entre els models teòrics que han estat més utilitzats, més enllà de la quantitat de literatura que hagi pogut generar una línia interpretativa o

l'altra. Per altra banda, hem d'avisar que per fer més sintètica i esquemàtica la nostra exposició, hem abstret de la producció historiogràfica sobre aquests temes uns quants models teòrics diferenciats i hem classificat els diferents estudis a partir d'aquests esquemes. Tanmateix, això no vol dir que en el marc d'un mateix estudi o un mateix autor no es puguin combinar diferents models interpretatius i no es puguin donar arguments que s'avenen amb diverses línies de pensament al mateix temps.

2. 1. Carlisme.

(Les motivacions per entrar en guerra)

Des de la seva aparició, sempre s'ha relacionat el carlisme amb la pagesia i el món rural. No obstant, això no vol dir que fos un moviment social i polític de caràcter exclusivament camperol. Sabem gràcies a estudis recents, que almanco des de la segona meitat del segle XIX el carlisme també estava compost per capes baixes urbanes i un ampli sector de l'antiga noblesa ciutadana (Aróstegui, 2003a: 27). De fet, la preeminència del sector pagès en la composició social del carlisme pot ser vista com el simple reflex de la composició social de l'estat espanyol en la qual ha predominat la pagesia fins als anys cinquanta i seixanta del segle XX (González Calleja, 2003: 145-146). Així mateix, tot i el seu component urbà, el carlisme sempre ha estat lligat amb el món rural i els estereotips corresponents.

Julio Aróstegui ha reparat que la visió exageradament irracional, bel·licosa, insurreccional, violenta i trabucaire del carlisme es correspon a un estereotip produït des de la ciutat amb relació a l camp (2003b: 231-232). En aquest sentit, ha assenyalat que *la imagen popular del carlismo ha estado ligada a la de un movimiento belicoso y violento que reclama un rey particular y una religión única, pero también unas formas de creencia particulares, “antiguas”, “tradicionales”, que parecían rechazar*

“lo moderno”. Se unían a ello la reivindicación de muchas de las formas sociales del campesinado (*Ibid.*). Així, hem de tenir en compte que el carlisme ha estat representat com a un moviment pagès lligat al passat rural tant pels adversaris liberals com pels propis carlistes.

En relació això, hem de destacar els estudis de Javier Ugarte sobre la mobilització carlista al País Basc i Navarra durant la guerra civil de 1936. En el marc d'aquesta confrontació, aquest autor ha identificat en el discurs dels carlistes diverses formes d'identificació de la nació espanyola amb el camp en contraposició a la ciutat (González Calleja, 2000: 285).³ Precisament aquesta representació de la nació espanyola en clau rural —*castiza*— va acabar imposant-se com a identitat oficial de la nació durant el franquisme.

Hem de pensar per tant que la representació negativa i pejorativa del carlisme com a moviment polític de caràcter rural, s'ha complementat per la corresponent representació positiva. Amb relació a això, Lluís Ferran Toledano ha denunciat per una part que la majoria d'estudis sobre el carlisme han estereotipat la figura del pagès carlista com una *barreja de Quixot, capellà trabucaire i pagès endarrerit que, per acabar-ho d'adobar, era un perdedor* (2004: 19-20). Per l'altra banda, aquest mateix autor també ha criticat la visió romàntica del bandoler i el guerriller carlista que s'ha transmès en el marc de certs cercles literaris de darreries del segle XX, com a *capitost indomable* (*Ibid.*). En aquest sentit, podem veure com la visió del carlista com a pagès violent i irracional fanatitzat per la religió i la tradició —*quelcom semblant a un Bin Laden*—, es complementa amb una altra visió positiva del mateix personatge com a bandoler romàntic, com aquell Curro

³ Obra de referència: UGARTE, J. 1998. *La nueva Covadonga insurgente. Orígenes sociales y culturales de la sublevación de 1936 en Navarra y el País Vasco*. Madrid: Biblioteca Nueva, p. 315-339.

Jiménez *castizo* que TVE va ubicar cronològicament a l'època napoleònica perquè no pogués ser considerat ni de dretes ni d'esquerres.

Liberalisme i marxisme: les interpretacions clàssiques del carlisme.

Els enemics liberals contemporanis al carlisme varen veure als seus contrincants a través dels estereotips negatius que des de sempre els han marcat. S'ha assenyalat que per a personalitats d'aquella època com Antonio Piralá, Modesto Lafuente o Benito Pérez-Galdós el militant carlista era un pagès analfabet i fanatitzat a través de la manipulació ideològica que els “cacics” i el clergat duïen a terme (*Ibid.*: 18). Aquest mateix estereotip va ser recollit als anys cinquanta i seixanta del segle XX per la historiografia liberal clàssica de l'estat espanyol. La misèria, la dependència, la ignorància i la manipulació ideològica per part de l'església han estat arguments utilitzats per entendre la mobilització d'una part important de la pagesia en favor del carlisme. En aquest sentit Jaume Vicens Vives va definir el carlisme com *el movimiento armado del catolicismo español, intransigente frente a cualquier novedad espiritual [...] la versión política de una espiritualidad tradicionalista, en un país económicamente pobre, técnicamente atrasado y socialmente conservador* (Citat a González Calleja, 2003: 143).⁴

L'argument de la dependència econòmica i manipulació ideològica ha estat bastant comú en la historiografia de l'estat espanyol sobre el tema. En aquest sentit, l'obra de Jesús Millán en pot ser un exemple (Pérez Ledesma, 1996: 141).⁵

⁴ Eduardo González Calleja cita en el seu text en nom de Jaume Vicens Vives, però no l'obra de referència, ni la pàgina en la qual es poden trobar aquestes afirmacions.

⁵ Manuel Pérez Ledesma cita varis treballs de Jesús Millán al respecte: MILLÁN, J. 1990. “La resistència antiliberal a la revolució burgesa espanyola: insurrecció popular o

Aquest autor explica el suport de la pagesia al carlisme a partir de la incapacitat de les classes mitjanes pageses a elaborar una visió global de la societat; per la dependència dels estrats més baixos amb relació a l'obra caritativa de l'església; la dependència dels pagesos arrendataris amb relació als propietaris, i la influència ideològica tant dels propietaris com del clergat sobre les majories pageses de les viles rurals. Observam com d'aquesta manera, tot i la rigorositat i la bona tasca de documentació que caracteritza els treballs de Millán i d'altres, en ells no es deixa de reproduir, en major grau o amb menor, la imatge en certa mesura estereotipada i miserabilista del pagès ignorant i pobre. Altres autors com Ramón de Río, Manuel Santirso o Pere Anguera han posat èmfasi en les pràctiques de reclutament forçós de les partides carlistes, juntament amb certes tècniques d'engany (Toledano, 2004: 25).⁶ D'aquesta manera, a la manipulació ideològica més o manco refinada, s'han afegit la coacció i l'engany més grollers com a causes

explicatives del suport popular d'una part important de la pagesia al carlisme.

Per altra banda, des d'una perspectiva historiogràfica, autors com Jesús Millán, han denunciat que la visió del carlisme per part del marxisme estructuralista més reduccionista ha desembocat en la negació del seu caràcter popular (2000a: 15). En un discurs que recorda el de l'ortodòxia comunista sobre els feixismes, sovint es nega la possibilitat del suport de les classes subalternes a moviments polítics de dretes, ja que es considera que van en contra dels seus propis interessos predeterminats per les estructures econòmiques de la societat, és a dir, per la posició que ocupen amb relació a l sistema de producció. Segons aquesta visió, seria impossible que un pagès arrendatari o un jornaler s'ajuntàs amb el propietari de les terres que treballava pel simple fet que els seus interessos materials pel control de la producció divergien.

Curiosament, la ortodòxia marxista més recalcitrant amb relació a la qüestió del carlisme deixa les portes obertes a interpretacions de caire liberal basades en les teories econòmiques neoclàssiques que obliden les estructures de classes i es basen en l'interès econòmic individual. El liberalisme economicista neoclàssic ha estat definit com el corrent teòric a partir del qual l'acció social s'explica a partir de l'anàlisi dels individus sobirans i conscients dels seus propis interessos materials a partir de la racionalitat instrumental, és a dir, calculant costos i beneficis materials de la seva acció (Izquierdo, 2001: 27). Com que des del marxisme més ortodox només es concep l'agència col·lectiva en termes de classe, qualsevol acció col·lectiva que no sigui de classe es veu reduïda a una agregació casual d'interessos individuals.

Més o manco en aquesta línia interpretativa podem situar certs arguments que s'han donat per explicar el suport popular al carlisme. És en aquest sentit, que s'ha entès que molts dels combatents carlistes —sobretot els procedents del món del bandolerisme— s'allistassin a les partides insurgents pel

moviment subaltern?” a J. M. Fradera i R. Garrabou: *Carlisme i moviments absolutistes*. Vic: Eumo, p. 21-34 i 50-51. També MILLÁN, J. 1993. “Per una història social del carlisme. Una reflexió sobre els problemes de l'anàlisi històrica del moviment carlí” a C. Mir (ed.): *Carlins i integristes: Lleida, segles XIX i XX*. Lleida: IEL, p. 13-29 i 47-48. També MILLÁN, J. “Carlismo y revolución burguesa en el sur del País Valenciano. El fenómeno carlista en la comarca de Orihuela” a *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià*, núm. 1, p. 221 (No s'especifica l'any de publicació). També MILLÁN, J. 1979, “Endarreriment econòmic i crisi de la vella societat al sud del País Valencià” a *Recerques*, núm. 9, p. 114-116.
⁶ Obres de referència: RÍO, R. del. 1987. *Los orígenes de la guerra carlista en Navarra. (1820-1824)*. Pamplona: Gobierno de Navarra y Institución príncipe de Viana. També SANTIRSO, M. 1999. *Revolució liberal i guerra civil a Catalunya (1833-1840)*. Lleida: Pagès Editors. També ANGUERA, P. 1998. “¿Por qué eran combatientes carlistas?” a *Vasconia*, núm. 26.

simple fet de l'atractiu de la paga, tal com han sostingut Ramón del Río i Manuel Santirso (Millán, 2000a: 15-16).⁷ En la mateixa línia, Pere Anguera explica l'allistament a les partides de la I Guerra Carlista com a conseqüència de la fam i la gana viscudes pels sectors més desafavorits de la Catalunya Nova (Toledano, 2004: 25).⁸ Manuel Santirso per la seva banda, no només fa referència a la fam sinó també a la recerca de l'oportunitat de lucre individual. Segons aquest autor, el suport social al carlisme augmentava o disminuïa circumstancialment en funció de les victòries i derrotes del moviment que feien variar les oportunitats d'enriquiment personal i ascens social a través de la militància carlista (González Calleja, 2000: 277).⁹ Finalment, Pedro Rújula ha argumentat que la població que es va incorporar a la primera insurrecció carlista al Baix Aragó no ho va fer per conviccions ideològiques sinó per lògiques menors, autònomes i personals de caràcter essencialment econòmic (*Ibid.*: 279).¹⁰ Per exemple, l'ingrés estacional a les partides carlistes en èpoques de poca feina al camp suposava un complement per als ingressos familiars que no requeria haver d'abandonar l'entorn quotidià.

Aquesta casta d'argumentacions basades en la oportunitat de profit individual han estat durament criticades per Manuel Pérez Ledesma, pel fet que si només es té en compte això, no s'explica

la longevitat del carlisme al llarg de tot el segle XIX, ni la fidelitat dels seus militants que es va traspasar de generació en generació, tot i les derrotes i la repressió (1996: 143). Tampoc es pot explicar a partir de l'interès personal a curt termini que es prenguin iniciatives en les quals s'arrisqui la vida. Cau fora de tota lògica.

Igualment a partir d'arguments d'utilitat econòmica individual, encara que tenint en compte la posició de dependència i subordinació social de la pagesia, Jesús Millán ha explicat l'adhesió a la causa dels sectors més pobres de l'àmbit rural de les regions amb més implantació del carlisme com una estratègia per conservar els beneficis que es derivaven de la caritat exercida en el sí de les institucions eclesiàstiques (*Ibid.*: 141).¹¹ De manera semblant, aquest autor ha explicat el suport dels pagesos arrendataris al carlisme per por que els propietaris de les terres els endurissin les condicions de l'arrendament. Davant una situació donada de subordinació de classe, l'opció individual més lògica des d'aquest punt de vista no podia ser d'altra que la obediència envers les jerarquies religioses i socials. No fa falta dir que les tesis que expliquen el suport pagès al carlisme a partir de la dependència econòmica del camperolat en vers l'església i les elits propietàries de la terra, suposa una visió del fenomen històric en la qual no es considera en cap moment la subjectivitat col·lectiva de la pagesia. Per paga, l'agència individual dels caps de família pagesos fermats per les relacions de dependència econòmica amb els seus superiors no pot ser considerada com a vàlida per explicar l'adhesió transgeneracional de moltes famílies pageses a unes opcions polítiques que en moments concrets reclamaven uns sacrificis molt més grossos que els de

⁷ Obres de referència: SANTIRSO, M. 1999. *Revolució liberal i guerra civil a Catalunya (1833-1840)*. Lleida: Pagès Editors. Ramón del Río és anomenat en l'article de Jesús Millán però no se cita cap obra seva al respecte.

⁸ Obra de referència: ANGUERA, P. 1998. "¿Por qué eran combatientes carlistas?" a *Vasconia*, núm. 26.

⁹ Obra de referència: : SANTIRSO, M. 1999. *Revolució liberal i guerra civil a Catalunya (1833-1840)*. Lleida: Pagès Editors, p. 81.

¹⁰ Obra de referència: RÚJULA, P. 1998. *Contrarrevolució. Realismo y Carlismo en Aragón y el Maestrazgo, 1820-1840*. Zaragoza: Prensas Universitarias, p. 173

¹¹ Obra de referència: MILLÁN, J. 1990. "La resistència antiliberal a la revolució burgesa espanyola: insurrecció popular o moviment subaltern?" a J. M. Fradera i R. Garrabou: *Carlisme i moviments absolutistes*. Vic: Eumo, p. 28-34.

perdre els ajuts socials de la parròquia o treballar en unes condicions d'arrendament més dures. El balanç de costos i beneficis des de la perspectiva individual o familiar no basta per explicar el suport pagès al carlisme.

Noves interpretacions marxistes: la pagesia com a subjecte revolucionari.

Els arguments que sostenen que el suport popular i pagès al carlisme s'explica per motivacions econòmiques purament individuals i a curt termini, parteixen de la base que el carlisme va ser un moviment social i polític orquestrat des de les elits locals de la ruralia de certes regions de l'estat espanyol. Parteixen de la idea que és impossible que el carlisme fos un moviment social genuïnament popular. Així mateix, des d'una perspectiva marxista, Josep Fontana va sostenir en el seu article *Crisi Camperola i Revolta Carlina* que el carlisme era *un moviment amb unes arrels populars indiscutibles*, en el qual a través d'un llenguatge contrarevolucionari s'expressaven *les reivindicacions dels estrats socials més baixos* (Citat a Pérez Ledesma, 1996: 134).¹²

Aquest autor, juntament amb altres, pretenien explicar el carlisme a partir de predeterminacions de caràcter socioeconòmic, com per exemple la proletarització de la pagesia a la qual va fer referència Julio Aróstegui (*Ibid.*: 135).¹³ En aquest sentit, Jaume Torras va posar èmfasi en el fet que la generalització de les relacions de producció capitalista en el camp varen

¹² Cita original: FONTANA, J. 1980. “Crisi camperola i revolta carlina” a *Recerques*, núm. 10, p. 7-16.

¹³ Obres de referència: ARÓSTEGUI, J. 1970. *El carlismo alavés i la guerra civil de 1870-1875*. Vitoria: Diputación Foral de Álava. També ARÓSTEGUI, J. 1975. “El carlismo en la dinámica de los movimientos liberales españoles. Formación de un modelo” a *Acats de las primeras jornadas de metodología aplicada a las ciencias históricas. IV. Historia contemporánea*. Santiago de Compostela (No se cita la editorial).

suposar l'empitjorament de la situació de bona part de la pagesia fins al punt d'arribar al límit de la indigència (González Calleja, 2003: 148).¹⁴ Per altra banda, Manuel González Portilla ha sostingut que les guerres carlistes s'expliquen pel desequilibri entre un augment demogràfic espectacular i un creixement econòmic agrari molt limitat (*Ibid.*: 149).¹⁵ Contràriament a això, Josep Fontana va assenyalar que la geografia del carlisme a Catalunya coincideix amb aquelles zones que no eren les més pobres, sinó amb aquelles on s'havia donat un cert grau d'adaptació de l'economia agrària a les primeres formes de comercialització, per la qual cosa es pot pensar que no varen ser els pagesos més pobres els revoltats sinó els que veien més amenaçats els seus recursos (Pérez Ledesma, 1996: 135).¹⁶ Segons aquest autor, la crisi econòmica del darrer terç del segle XVIII va suposar un augment de la inflació, la baixada dels preus agrícoles, la crisi de la indústria domèstica, l'atracció de capitals ociosos i la privatització clandestina de bens comunals. Tot això, juntament amb l'augment de la pressió fiscal, es va traduir en descontent pagès (González Calleja, 2003: 148-149).¹⁷

¹⁴ Eduardo González fa referència a la feina de Jaume Torras, però no cita a cap obra en concret. Nosaltres podem citar TORRAS, J. 1976. *Liberalismo y rebeldía campesina, 1820-1823*. Barcelona: Ariel.

¹⁵ Eduardo González fa referència a la feina de Manuel González Portilla, però no cita a cap obra en concret. Nosaltres podem citar GONZÁLEZ PORTILLA, M. 1985. *Estado, capitalismo y desequilibrios regionales, 1845-1900*. San Sebastián: Harnburu i Universidad del País Vasco.

¹⁶ Obra de referència: FONTANA, J. 1979. *La crisis del Antiguo Régimen, 1808-1833*. Barcelona: Crítica.

¹⁷ Eduardo González fa referència a la feina de Josep Fontana, però no cita a cap obra en concret. A la bibliografia general del seu article cita FONTANA, J. 1980. “Crisi camperola i revolta carlina” a *Recerques*, núm. 10.

Tot i els predeterminismes de caràcter econòmic, Fontana tenia la intenció de posar en evidència en el seu estudi l'agència col·lectiva de la pagesia, encara que única i exclusivament des d'una perspectiva de classe. De totes maneres, el dilema de la historiografia marxista davant el fenomen del carlisme és ben clar: com és possible que les classes subalternes defensassin l'ordre tradicional que els mantenia oprimides i reproduïa la seva subalternitat?

Davant aquesta paradoxa, Fontana va resoldre el dilema plantejant la hipòtesi segons la qual els pagesos que donaven suport al carlisme no es creien la seva ideologia política i el seu discurs, és a dir, no compartien la mateixa causa (Pérez Ledesma, 1996: 136). Aquest historiador es basava en estudis que han demostrat la resistència tradicional de la pagesia a pagar el delme o les diferències entre allò que predicava el clergat i les pràctiques religioses de caràcter popular que duïen a terme la població pagesa. Això el va fer pensar en que el moviment pagès mai va deixar d'estar sostingut per l'antagonisme de classes i molt manco va estar manipulat pel clergat. Des d'aquest punt de vista, en una aliança purament estratègica i circumstancial amb les classes altes de les seves viles i camps, els pagesos i les pageses lluitaren per objectius propis i se serviren de la religió, la cobertura ideològica de l'església i l'entramat organitzatiu que oferien les elits carlistes per assolir les seves demandes en el marc d'una guerra civil. De qualque manera, l'argument de Fontana i Aróstegui consistia en afirmar que la pagesia mai ha estat carlista, sinó antiliberal, i l'aliança amb les elits carlistes s'explica pel fet que tant una classes com l'altre sortia perjudicada de la construcció de l'estat-nació liberal i l'economia de lliure mercat, és a dir, perquè tenien un enemic comú (González Calleja, 2003: 148-149).

En aquesta línia, Pedro Rújula ha defensat la idea que l'aixecament carlista al Baix Aragó va consistir en una coincidència entre la tradició intel·lectual contrarevolucionària i el descontentament

pagès davant reformes de l'estat liberal (González Calleja, 2000: 278-279).¹⁸ Per exemple, la desamortització dels bens comunals i dels bens dels ordres militars empitjoraren notablement la situació socioeconòmica dels jornalers, ja que els bens comunals posaven a la seva disposició i de franc un important nombre de recursos forestals necessaris per a la supervivència de la unitat familiar. Per altra banda les explotacions monàstiques els donaven molta feina amb els seus corresponents jornals. Jaume Torras per la seva part, ha vist el carlisme com una fase més de les lluites populars pageses contra el feudalisme que Eric Hobsbawm va identificar a l'Anglaterra del segle XVIII (González Calleja, 2003: 148).¹⁹ Segons aquest autor, aquesta tradició de protesta pagesa que era anterior al carlisme es va transformar amb la progressiva implantació de l'economia de mercat en una aliança entre els sectors socials més desfavorits pel canvi.

Per altra banda, la desvinculació entre la protesta pagesa i el mateix moviment carlista arriba a l'extrem en les tesis de Manel Ardit sobre els primers aixecaments carlistes al País Valencià (Pérez Ledesma, 1996: 136).²⁰ Segons aquest autor, l'aixecament pagès al costat de les elits carlistes s'explicaria per la frustració d'una pagesia que, davant les expectatives incomplides de repartiment de terres que els havia creat la reforma liberal, es venjava del liberalisme

¹⁸ Obra de referència: RÚJULA, P. 1998.

Contrarrevolución. Realismo y Carlismo en Aragón y el Maestrazgo, 1820-1840.

Zaragoza: Prensas Universitarias, p. 433.

¹⁹ Eduardo González fa referència a la feina de Jaume Torras i Eric Hobsbawm, però no cita a cap obra en concret. Nosaltres podem citar TORRAS, J. 1976. *Liberalismo y rebeldía campesina, 1820-1823*. Barcelona: Ariel. També HOBBSAWM E. J. i RUDÉ, G. 1985. *El capitán Swing. Revolución industrial y revuelta agraria*. Madrid: Siglo XXI.

²⁰ Obra de referència: ARDIT, M. 1978.

“Revolución burguesa y revuelta campesina” a *Siete estudios sobre historia contemporánea del País Valenciano*. Valencia: Facultad de Filosofía y Letras.

allistant-se a les partides realistes o carlistes.

Les tesis que defensen l'autonomia de l'agència col·lectiva d'una pagesia empobrida en contraposició als desigs i les intencions de les elits del carlisme, han estat criticades pel fet que són massa simplistes. No es pot reduir el carlisme a la supervivència de moviments pagesos primitius i apolítics en contra de la opressió feudal, simplement traspasant els models de rebel·lió i protesta formulats per Hobsbawm, Thomson o Rudé en el cas de l'Anglaterra del segle XVIII, a l'estat espanyol del segle XIX (González Calleja, 2003: 149-150).²¹ En aquest sentit, s'ha assenyalat que la realitat social del món rural d'aquella època era més complexa i la divisió entre pagesos i senyors no era tan clara, ja que estava plena de categories intermèdies com els petits propietaris o els grans arrendataris, sobretot en el cas de les regions en les quals varen tenir més èxit els aixecaments carlistes. Segurament ha estat Jesús Millán qui de manera més clara ha criticat les tesis sobre el carlisme que defensen l'autonomia de la pagesia enfront als estrats superiors de la societat vilatana rural (Pérez Ledesma, 1996: 140).²² Segons aquest autor, no és possible parlar d'un moviment de protesta

de classe en el sí del carlisme per mor del caràcter plural i heterogeni de la seva base social i sobretot pel fet que el discurs del carlisme no es propens a ser interpretat des d'una perspectiva de classe a partir de la qual formular reivindicacions concretes. En la mateixa línia, Pere Anguera i Manel Lladonosa han arribat a la conclusió en les seves anàlisis sobre la militància carlista a Catalunya que la base social del moviment contrarevolucionari era molt diversa pel que fa a la seva condició social i no hi havia cap col·lectiu pagès —arrendataris, jornalers, etc.— amb la importància numèrica i la homogeneïtat suficient com per poder formular reivindicacions autònomes en el marc del moviment carlista (González Calleja, 2003: 153-154).²³

Per altra banda, la teoria psicologista de les expectatives frustrades pareix que té poc fonament si és té en compte que, almanco en un primer moment la revolució liberal va adoptar mesures que afavorien a la pagesia —per exemple l'abolició del delme— i sobretot si es pensa que els aixecaments carlistes no es produïen en moments de moderació del règim liberal, sinó en moments de radicalització, justament quan pareixia que les expectatives dels pagesos podien ser satisfetes. En aquest sentit, Jesús Millán ha assenyalat a partir de l'anàlisi de la militància carlista a les comarques centrals del País Valencià, que les zones de predomini carlista no coincideixen en les zones on hi havia una certa tradició de revoltes antisenyorials (Pérez Ledesma, 1996: 139).²⁴ Per paga, hem de tenir en compte que no s'ha presentat cap evidència empírica dels propòsits pagesos

²¹ Eduardo González fa referència a la feina de Thompson, Hobsbawm i Rudé però no cita a cap obra en concret. Nosaltres podem fer referència a THOMPSON, E. P. 1979. *Tradición, revuelta y conciencia de clase*. Barcelona: Crítica, 1979. També a RUDE, G. 1982. *La multitud en la Historia*. Madrid: Ariel. També a HOBBSAWM E. J. i RUDÉ, G. 1985. *El capitán Swing. Revolución industrial y revuelta agraria*. Madrid: Siglo XXI.

²² Obres de referència: MILLÁN, J. 1990. “La resistència antiliberal a la revolució burgesa espanyola: insurrecció popular o moviment subaltern?” a J. M. Fradera i R. Garrabou: *Carlisme i moviments absolutistes*. Vic: Eumo, p. 28-34 i 51. També MILLÁN, J. 1993. “Per una història social del carlisme. Una reflexió sobre els problemes de l'anàlisi històrica del moviment carlí” a C. Mir (ed.): *Carlins i integristes: Lleida, segles XIX i XX*. Lleida: IEI, p. 13-29.

²³ Eduardo González fa referència a la feina de Pere Anguera i Manel Lladonosa, però no cita a cap obra en concret. Nosaltres podem citar ANGUERA, P. 1999. *El carlisme a Catalunya, 1827-1936*. Barcelona: Empúries. També LLADONOSA, M. 1993. *Carlins i liberals a Lleida: 1833-1840*. Lleida: Pagès.

²⁴ Obra de referència: MILLÁN, J. 1988. “Els militants carlins del País Valencià central. Una aproximació a la sociologia del carlisme durant la revolució burgesa” a *Recerques*, núm. 21, p. 109-110.

aliens al discurs carlista en el sí dels aixecaments contrarevolucionaris. Tampoc es té notícia de cap benefici que la pagesia com a classe social pogués haver obtingut dels aixecaments (González Calleja, 2000: 279). En aquest sentit, és necessari fer-nos la següent pregunta: Com es pot explicar la fidelitat a la causa carlista després de tants d'anys sense obtenir cap benefici des del punt de vista de classe?

Arribam a la conclusió, per tant, que les tesis que defensen l'acció autònoma de la pagesia en el sí del carlisme —des d'una perspectiva de classe i arrelada en una tradició de resistència al feudalisme— no superen l'examen de la comprovació empírica, ja que s'ha demostrat que el carlisme era un moviment de caràcter interclassista en el marc de societats molt heterogènies i estratificades en la seva composició social. Per paga, aquestes tesis han estat criticades pel fet que, tot i que reconeixen i fins i tot magnifiquen l'agència social de la pagesia, no tenen en compte, o al manco no estudien, les motivacions subjectives sinó només les causes objectives estructurals de caràcter socioeconòmic. En aquest sentit, Manuel Pérez Ledesma ha criticat les interpretacions de Josep Fontana sobre el carlisme per ignorar la subjectivitat pagesa: *Frente a una explicación intencional apoyada en los deseos y temores de los individuos que participaron en el movimiento, la visión de Fontana es estrictamente estructural, y por ello “no voluntarista”; es decir, la participación campesina en el carlismo no se explica como resultado de las decisiones de los sujetos implicados, sino como una consecuencia inevitable de la agudización de las tensiones sociales en una coyuntura económica desfavorable para el campesinado. Las opiniones de los implicados tienen, por consiguiente, escasa importancia en los análisis, salvo como reflejo de tales tensiones* (1996: 136). De qualque manera, es considera que la pagesia com a classe social, vulguin o no vulguin els pagesos i pageses, estava condemnada a acomplir la

seva missió històrica d'oposar-se a les classes superiors. A partir d'aquests principis, s'ignora completament les intencions subjectives d'acció social de la pagesia i, en realitat, es desplaça l'agència social dels col·lectius pagesos a forces abstractes que predeterminen en decurs de la història com per exemple la lluita de classes. L'agència social de la pagesia s'explica a partir de les estructures socials determinades per les relacions amb els mitjans de producció, i no a partir de la seva pròpia subjectivitat històrica.

La defensa de les economies pageses preindustrials

Davant la impossibilitat de sostenir la tesi de l'acció autònoma de les classes subalternes de la pagesia amb relació a les elits carlistes, han estat molts els autors que han sostingut que les aliances entre els sectors de la pagesia més pobres i els estrats superiors del món rural no varen ser merament circumstancials, sinó que es varen desenvolupar en un marc consolidat de relacions interclassistes en el qual es teixien els consensos necessaris per fer operatiu el moviment. Aquest marc al qual s'ha fet referència és l'anomenada “comunitat rural” de tall tradicional i els consensos que han unificat aquesta “comunitat” han estat des d'aquest punt de vista la defensa d'un model econòmic pagès i tradicional davant l'amenaça de representava l'expansió de l'economia de mercat.

És des d'aquesta perspectiva que hem d'entendre les tesis de Pablo Fernández Albadalejo o Emiliano Fernández de Pinedo, els quals tendeixen a veure el carlisme del País Basc i Navarra com la resistència de les anomenades “comunitats pageses” de caràcter familiar o local en vers la modernització de les estructures econòmiques tradicionals basades en el principi de subsistència (González Calleja, 2003: 149).²⁵ En la mateixa línia,

²⁵ Eduardo González fa referència a la feina de Pablo Fernández i Emiliano Fernández, però no cita a cap obra en concret. Així mateix, en

altres autors com John F. Coverdale o José Extramiana han defensat la tesi que el carlisme només era possible a llocs on l'economia agrària tradicional de subsistència era encara molt sòlida i viable, la qual cosa propiciava una certa harmonia social entre pagesos i elits locals (*Ibid.*).²⁶

Aquestes interpretacions són en gran part producte de la influència que l'escola de científics socials que interessats en el millor enteniment del comportament de la pagesia es varen ajuntar cap a mitjans dels anys setanta al voltant del *Journal of Peasant Studies*. La línia interpretativa que es va anar elaborant en el marc d'aquesta escola és clarament el producte de la influència de l'obra de l'economista rus Alexander V. Chayanov, el qual ja a la primera meitat del segle XX va proposar el concepte de “subsistència” com a valor-guia de les decisions econòmiques de la família pagesa com a unitat bàsica de producció i consum (Izquierdo, 2001: 43-45).²⁷ Més tard, l'antropòleg Marshall D. Sahlins va proposar el concepte de “comunitat” —per exemple “comunitat rural” de caràcter local— com la unitat econòmica per mitjà de la qual la pagesia o altres comunitats de caràcter “primitiu” esdevenien subjectes de producció i consum (*Ibid.*:

50).²⁸ És a partir d'aquest bagatge teòric que s'ha entès el carlisme com un moviment interclassista de resistència a una economia de mercat que amenaçava el model econòmic i social que girava al voltant de l'anomenada “comunitat rural” de caràcter local. En aquest sentit, en les paraules d'Andreu Mayayo podem trobar un resum bastant adient que reflecteix aquesta línia d'interpretació del carlisme: *A parer meu, allò que defineix millor els carlins és la defensa que feien de la tradició de les relacions socials comunitàries que garantien la subsistència dels pagesos* (1995: 44). Per tant, els aixecaments carlistes es poden entendre com a formes d'acció col·lectiva reactiva en termes de Charles Tilly, es a dir, com *group efforts to reassert established claims when someone else's challenges or violates them* (1978: 145). No fa falta dir que aquest autor diferenciava de les mobilitzacions de caràcter reactiu les de caràcter proactiu, més pròpies del món modern, urbà i industrial.

Així mateix, són molts els autors que han alertat del perill d'enfrontar de manera massa simplista el model d'economia tradicional atribuït a la pagesia amb la moderna economia de mercat. Al mateix temps, aquests mateixos autors han posat èmfasi el caràcter dinàmic de l'economia agrària de moltes regions de l'estat on ja en el segle XVIII es donava una tendència d'evolució cap a la privatització i mercantilització. En aquest sentit, Jesús Millán ha assenyalat que *muchos razonamientos habituales, que tratan de deducir los efectos del liberalismo a partir de supuestos modelos simples de una “sociedad tradicional” o una “mentalidad campesina” o del “orden del Antiguo Régimen”, deben ser sustituidos por una profunda incardinación en el panorama —dinámico y complejo— que muestra, des de hace décadas, la investigación histórica. La revolución se*

la bibliografia general del seu article cita a FERNÁNDEZ de PINEDO, E. 1974.

Crecimiento económico y transformaciones sociales en el País Vasco, 1100-1850. Madrid: Siglo XXI. També FERNÁNDEZ ALVADALEJO, P. 1975. *La crisis del Antiguo Régimen en Guipúzcoa, 1766-1833. Cambio económico e historia*. Madrid: Akal.

²⁶ Eduardo González fa referència a la feina de Coverdale i Extramiana, però no cita a cap obra en concret. Nosaltres podem citar COVERDALE, J. F. 1984. *The Basque Phase of Spain's First Carlist War*. Princeton: Princeton University Press. També EXTRAMIANA, J. 1980. *Historia de las guerras carlistas*. San Sebastián: Aramburu.

²⁷ Obra de referència: CHAYANOV, A. V. 1925. *La organización de la unidad económica campesina*. Buenos Aires, 1974 (No se cita l'editorial).

²⁸ Obra de referència: SAHLINS, M. D. 1983. *Economía de la edad de piedra*. Madrid (No se cita l'editorial)

produjo, según esto, sobre una sociedad evolucionada, en el que los canales feudales de extracción de excedente coexistían con una importante diversificación social, que permitía la consolidación y acumulación de propiedad privada (2000a: 19). De qualque manera, Millán critica el model d'economia tradicional de subsistència proposat per l'escola dels *Peasant Studies* com una abstracció incompatible en la dinàmica històrica empíricament demostrable. No es pot atribuir una mentalitat o una forma de pensar a la pagesia sense tenir en compte els processos de canvi multidireccionals que es donen en el decurs de la història i l'enorme diversitat que el mateix col·lectiu engloba. Atribuir automàticament un model econòmic a les anomenades "comunitats rurals" i un altre a l'estat liberal del segle XIX és pecar d'un cert essencialisme.

En aquesta línia, autors com Josep M. Fradera i Ramon Garrabou han assenyalat que el carlisme apareix en zones Catalunya o el País Basc on l'economia agrària es trobava més evolucionada, on abundava la petita i mitjana propietat privada, els censos emfitèutics i la indústria domèstica (González Calleja, 2003: 150-151).²⁹ En aquest sentit, es validen les tesis de Josep Fontana segons les quals el carlisme no sorgeix entre els pagesos més pobres, sinó entre aquells sectors de la pagesia que veien més amenaçada la seva posició social per les reformes liberals i l'evolució de l'economia agrària cap a formes capitalistes.

Tanmateix, les crítiques a les tesis que defensen un conflicte entre el model econòmic tradicional de la "comunitat rural" i el model capitalista, no impedeixen que es mantingui la idea

²⁹ Eduardo González fa referència a la feina de Fradera i Garrabou, però no cita a cap obra en concret. Així mateix, en la bibliografia general del seu article se fa referència a FRADERA, J. M.; MILLÁN, J.; GARRABOU, R. (Eds.). 1990. *Carlisme i moviments absolutistes*. Vic: Eumo.

d'una aliança forta i estable entre les classes subalternes de la pagesia i els estrats superiors del món rural en defensa dels mecanismes de regulació socioeconòmica que implicava allò que s'ha conegut com la "comunitat rural". És a partir d'aquesta casta d'argumentació que autors com Iñaki Aguirreazkuénaga i José M. Ortiz de Orruño han vist el carlisme basc com una aliança ferma i consolidada entre la baixa noblesa arrelada a l'entorn rural i un a pagesia de condicions socials molt diverses (*Ibid.*: 151-152).³⁰ De fet, tant la població pagesa com la baixa noblesa tenien raons de caire socioeconòmic ben clares per oposar-se a l'estat liberal i la privatització de l'economia. Per una part, la pagesia s'havia d'enfrontar a la pressió demogràfica, la crisi de la indústria rural tradicional i la concentració de la propietat que amenaçava tant a petits propietaris com a arrendataris i amitjers. Per altra banda, la petita noblesa que controlava l'administració local es va veure marginada del control de les institucions provincials i la seva posició social era amenaçada per mor de l'endeutament creixent per una part, i a causa de mesures que va prendre l'estat liberal per l'altra. D'entre aquestes mesures podem destacar l'abolició de la figura jurídica de l'hereu; l'abolició de les exempcions fiscals; el reemplaçament de les regidories vitalícies per eleccions municipals; l'estimulació de la competència a l'exèrcit com a instrument de promoció social, o el debilitament general del poder de l'església, també com a forma de mantenir l'estatus a l'àmbit local o regional (Millán, 2000a: 21). En aquest sentit es pot argumentar que l'augment de la pressió fiscal, la desamortització eclesiàstica i civil i el desmantellament d'institucions tradicionals, eren mesures que perjudicaven a tots els estrats socials de la

³⁰ Eduardo González fa referència a la feina de Iñaki Aguirreazkuénaga i José M. Ortiz de Orruño, però no cita a cap obra en concret. Nosaltes no coneixem cap obra d'aquests autors amb relació amb el carlisme.

vila rural, per la qual cosa el consens antiliberal estava servit.

Moltes de les institucions tradicionals que desmantellaven les reformes liberals estaven lligades a la parròquia, com per exemple confraries o obrieres i eren elements al voltant dels quals s'aglutinava i es vertebrava la “comunitat rural” localitzada al voltant de l'església. S'ha assenyalat que això no només debilitava el poder econòmic de l'església, sinó que afectava a les estratègies de supervivència i repartiment dels recursos econòmics de la parròquia per part dels sectors més pobres de la pagesia (*Ibid.*: 20). En aquest sentit, Joaquim Puigvert ha assenyalat que les organitzacions de laics lligades a la parròquia com podien ser per exemple les obrieres que administraven el manteniment del culte als sants, sovint eren utilitzades com a mecanisme de redistribució de la riquesa en el marc de la “comunitat rural” local i com a recurs econòmic en èpoques de carestia (1988: 45).

Com ha assenyalat Jesús Izquierdo, la visió de la “comunitat rural” hereva de l'obra de Chayanov i Sahlins que ha sostingut l'escola dels *Peasant Studies* des dels anys setanta, no deixa de ser complementària a les visions liberals de l'economia neoclàssica que hem comentat abans (2001: 43-52). Sahlins va proposar la “comunitat” com a unitat de subjecció econòmica i objecte d'investigació perquè considerava que sorgia de l'agregació d'interessos individuals. La “comunitat” només té sentit en la mesura que les unitats domèstiques proposades per Chayanov es veuen incapaces de ser autosuficients en les seves necessitats de producció i consum. Per tant, des d'aquests pressupòsits, es dona una visió purament instrumental de la subjectivitat pagesa a l'àmbit col·lectiu. L'individu sobirà i conscient que tria lliurement la millor opció per a ell a partir de paràmetres preestablerts —en aquest cas la subsistència com a valor assimilat a la pagesia de manera essencialista— segueix essent el subjecte que vertaderament compta. De la mateixa manera que des de

l'escola de l'economia neoclàssica s'entenen com a objectius naturals de qualsevol individu el màxim enriquiment material obtingut amb el mínim de costos, l'escola dels *Peasant Studies* ha atribuït l'anomenada “ètica de la supervivència” i l'actitud conservadora i prudent davant el creixement econòmic com a objectiu propi dels col·lectius pagesos, ja siguin entesos en termes de unitat domèstica familiar o de “comunitat” vilatana (Scott, 1976: 13).

A partir d'aquí el carlisme es pot entendre com un moviment interclassista en defensa d'unes estructures comunitàries que permeten als membres de la comunitat assolir de manera segura els seus interessos individuals: la supervivència econòmica en el cas de la població pagesa i l'estatus social en el cas de les elits locals. D'aquesta manera, es considera l'acció col·lectiva de la pagesia com l'agregació d'un conjunt de subjectivitats individuals estructurada a partir de formes comunitàries d'organització. Tanmateix, aquesta casta d'argumentacions han estat durament criticades perquè en tot moment eludeixen i en cap cas resolen una qüestió crucial: *¿por qué los campesinos egoistas habrían de embarcarse en una acción colectiva recurrente encaminada a crear bienes y valores comunitarios?* (Izquierdo, 2001: 53). Des d'una perspectiva de l'utilitarisme més individualista, Mancur Olson va objectar en el seu moment que si els individus actuaven de manera egoista i a partir dels criteris de la racionalitat instrumental, la producció de bens públics és impossible (*Ibid.* 53-55).³¹ En la mesura que un individu integrat a la comunitat pot participar dels beneficis que suposa ser-ne membre sense haver de realitzar el sacrificis a favor del benestar col·lectiu, en la mesura que cada membre pot anar per lliure —pot ser un *free rider*— i gorrejear al mateix temps els bens públics que la col·lectivitat li posa a disposició,

³¹ Obra de referència: OLSON, M. 1965. *La lógica de la acción colectiva. Bienes públicos y la teoría de grupos*. México, 1992. (No se cita la editorial).

no té sentit l'acció col·lectiva en la producció del bé comú. Queda clar, per tant, que es conceptualment impossible una forma d'acció col·lectiva basada en la simple agregació d'interessos individuals i egoistes, ja que l'egoisme i l'individualisme és de per sí atomitzador i no aglutinador.

En relació al cas del moviment carlista, de les lliçons d'Olson arribam a la conclusió que cada pagès que a l'àmbit individual veia amenaçades per les reformes liberals les seguretats que li donaven les estructures comunitàries tradicionals, hauria preferit que fossin els seus consemblants i no ell mateix els que arriscassin la pròpia vida per conservar l'ordre tradicional, ja que, si ho aconseguen, ell se'n beneficiaria igualment. Per tant, no podem entendre el carlisme només com un agregat d'interessos egoistes amb relació a la conservació d'un model econòmic tradicional davant l'amenaça que suposaven les reformes de l'estat liberal. El carlisme va ser més que això, ja que si no fos així, simplement no hauria existit.

Arribam a la conclusió per tant que si volem entendre l'acció col·lectiva dels grups pagesos i endemés reconèixer la seva subjectivitat històrica, no podem reduir-la a l'agregació d'un conjunt d'interessos individuals comuns. Un altre obstacle per als nostres objectius és també el fet de preestablir quins són els interessos que es corresponen als individus que formen el col·lectiu com si es tractàs de característiques immanents a la seva existència. No podem pensar sense abans demostrar-ho empíricament que l'interès natural de qualsevol persona és obtenir els màxims beneficis econòmics amb el mínim cost possible. Tampoc poden pensar que els interessos de la població pagesa com a col·lectiu diferenciat és reduïen a assegurar abans que res un mínim per sobreviure, com si es tractàs d'una essència de la seva condició, per molt que l'estudi sistemàtic del seu comportament econòmic apunti cap a aquesta direcció. Si volem entendre la subjectivitat històrica dels col·lectius pagesos hem d'estudiar com els propis

col·lectius han construït discursivament i de manera subjectiva els seus propis interessos; hem d'escoltar la seva veu.

Dels determinismes econòmics a les explicacions culturals.

Tant les visions que es donen del carlisme des del marxisme estructuralista més ortodox, com les que sorgeixen de l'aplicació del bagatge conceptual hereu de l'escola dels *Peasant Studies*, tenen en comú un cert determinisme econòmic. Allò que empeny els pagesos a lluitar contra l'estat liberal mitjançant el carlisme era segons la primera corrent els antagonismes de classe predeterminats per les diferents posicions que ocupaven els sectors pagesos amb relació als mitjans de producció. Per altra banda, des del segon punt de vista, allò que propicia la lluita del carlisme és l'afany de conservar les velles estructures de la "comunitat rural" que permetien la seva reproducció econòmica i garantien la supervivència de tots els seus membres.

Ja hem vist com l'exposició d'interessos econòmics de la pagesia, ja sigui en la seva vessant individual o col·lectiva des de la perspectiva de classe, no és suficient per explicar la participació d'una part important de la pagesia en el carlisme, ni per reconèixer la seva subjectivitat històrica col·lectiva. Les raons de caire instrumental per aconseguir objectius econòmics preestablerts no basten per explicar un moviment social i polític amb la solidesa, la longevitat i l'exigència de fidelitat que suposava el carlisme. Sembla adient per tant acudir a argumentacions de caire cultural, es a dir, realitzar el "gir cultural" que Chatier proposava en el seu article clàssic *De la historia social de la cultura a la historia cultural de lo social* (1993: 97-103), i aplicar-lo al tema del carlisme, tal com Jordi Canal va proposar en el seu moment: *una anàlisi cultural del carlisme [...] que incluya las fiestas y las conmemoraciones, las tradiciones, los miedos [...], los lenguajes, la memoria, los imaginarios o, entre muchas otras posibilidades, la simbología* (1997: 102)

En la mateixa línia, Manuel Pérez Ledesma assenyalava l'any 1996 amb relació a l carlisme que *las dificultades con las que han tropezado las interpretaciones de mayor éxito están relacionadas [...] con las limitaciones de un esquema explicativo en el que los intereses –individuales o colectivos, a corto o a largo plazo— ocupan una posición predominante, por no decir única. Para renovar ese enfoque, es necesario otorgar un papel más relevante a factores culturales como las creencias compartidas y los mecanismos que hicieron posible su transmisión durante más de cien años, o a las formas comunitarias de vida y relación social [...] Sólo si se tienen en cuenta componentes como los mencionados es posible entender la construcción de la identidad colectiva que a lo largo del siglo XIX y al menos durante el primer tercio del siglo XX pudo sobrevivir a los sucesivos fracasos militares sin disolverse ni perder sus señas fundamentales* (1996: 148). D'aquesta manera hem de pensar que les motivacions de caràcter socioeconòmic amb relació a uns suposats interessos preestablerts –a partir d'abstraccions teòriques i sense tenir en compte les percepcions subjectives dels protagonistes del carlisme—, poden com a molt identificar les causes de la seva aparició, és a dir, poden explicar la guspira que va encendre la metxa, però són totalment insuficients per explicar la reproducció del moviment a través de diferents generacions.

Jaume Torras va ser el primer historiador de l'estat espanyol que ja a finals dels anys setanta va assenyalar que el rebuig global al liberalisme per part de la pagesia no va ser només pel deteriorament de les condicions materials de vida ni per l'empitjorament de les conjuntures econòmiques, sinó també per l'agressió ideològica que suposava i sobretot per l'amenaça a la manera de viure tradicional, és a dir, *al sistema de ritos y valores cuyo eje era la iglesia*

(Citat a Pérez Ledesma, 1996: 135).³² D'aquesta manera, Torras es desmarcava de les tesis sobre el carlisme de caire més materialista que defensaven historiadors contemporanis seus com Josep Fontana o Julio Aróstegui. En certa manera, podem considerar a Torras un avançat al seu temps o un pioner pel fet que aquesta casta d'argumentacions no varen ser represes en la historiografia estatal fins als anys noranta.

De fet, en certa mesura, Julio Aróstegui ha acabat donant-li la raó, ja que ha destacat per exemple que *el carlismo en España representó siempre la defensa de la sociedad de tradición estamental, del orden social de inspiración teocrática, de la economía preliberal, de las formas culturales y religiosas fuertemente informadas por la preeminencia ideológica de la iglesia, la prevención frente a la cultura urbana y la resistencia del campesinado a cambiar sus formas de vida* (2003a: 16-17). Encara que aquest autor reconeix certes motivacions de caràcter cultural per explicar al carlisme, no deixa de vincular la resistència de la pagesia tradicional al liberalisme amb els interessos de les elits rurals –tant noblesa com clergat— preocupades per mantenir la seva preeminència social: *El carlismo vasco o catalán se veían ligados [...] a formas de comunidad rural antigua, mantenidas por viejos 'hidalgos' en estrecha alianza con el clero conservador* (Aróstegui, 2003b: 232). De fet, la temptació de negligir els factors d'ordre cultural que s'han utilitzat per explicar el carlisme com a simples dispositius al servei de les elits polítiques per manipular i controlar als col·lectius pagesos ha estat bastant corrent en la histotografia estatal. Com a exemple podem citar a Eduardo González Calleja, el qual ha afirmat que *para comprender cabalmente el carlismo es preciso ir más allá del terreno estrictamente político, ideológico y socioeconómico, y hacer intervenir otros aspectos de orden*

³² Cita original: TORRAS, J. 1976. *Liberalismo y rebeldía campesina, 1820-1823*. Barcelona: Ariel, p. 20-21.

antropológico y cultural como la visión del mundo, las prácticas asociativas y de sociabilidad popular, la religiosidad, las lealtades familiares, las banderías, etc., manipuladas con una determinada intencionalidad política (2003: 147). D'aquesta manera, observam com el bagatge conceptual de l'antropologia cultural pot ser utilitzat com a recurs per reproduir els vells estereotips negatius del pagès com el *paleta* ignorant i manipulat.

Així mateix, aquesta casta d'argumentacions han estat criticades durament per Gloria Martínez Dorado y Juan Pan-Montojo, els quals han destacat amb relació a les estructures socials de caràcter rural-local que *esa realidad no debe confundirse con una posición heterónoma de los campesino, con la 'alucinación de los pueblos' de la que hablaban los isabelinos, porque las relaciones patrono-clientelares no equivalen a la subordinación total y ciega de los clientes a sus amigos desiguales, ni constituyen un vínculo estático e inmodificable* (2000: 48). Per tant, també es pot sostenir des de posicions "culturalistes" la subjectivitat autònoma de la pagesia més desfavorida en el marc de les estructures comunitàries de caràcter local.

Observam com igual que en el cas de les explicacions sobre el carlisme que s'han inspirat en l'obra de Chayanov o Sahlins; a l'aproximació cultural al carlisme el concepte de "comunitat rural" torna a ocupar un lloc central. La raó per la qual no ha estat fins fa relativament pocs anys que les explicacions de caire cultural no s'han generalitzat en el sí de la historiografia estatal és que des dels sectors dominants a les facultats d'història de l'estat espanyol s'ha tendit a la reducció de la realitat social a factors d'ordre econòmic i s'ha identificat qualsevol explicació del carlisme que no fos en termes de classe i interessos materials —sinó en termes culturals d'estil de vida— com a una visió idíl·lica i il·lusòria del món rural (Pérez Ledesma, 1996: 148). No hi ha dubte que el concepte de "comunitat" ha estat utilitzat per a la reproducció de l'estereotip postiu

d'un món rural harmoniós i arcàdic, però certs autors com Gloria Martínez Dorado i Juan Pan-Montojo s'han fet ressò del concepte thompsonià de la "economia moral" sancionada pel costum per explicar l'anomenada "comunitat rural" com una forma de donar sentit i limitar els antagonismes de classe (González Calleja, 2003: 145).³³ Com ha assenyalat Pablo Fernández Albadalejo en el la seva anàlisi de la societat basca del segle XVIII, basta que *la fuerza centripeta de la comunidad domine la fuerza centrífuga de la clase*, per entendre el carlisme com una mobilització col·lectiva de caràcter cultural o "comunitari" (Citat a Pérez Ledesma, 1996: 148).³⁴

Així mateix, les explicacions culturals sobre el carlisme s'han centrat més en l'explicació de la seva reproducció al llarg del temps que no en les seves causes. Per una part Jordi Canal, Josep M. Fradera i Ramon Garrabou han posat èmfasi en *factors de caràcter cultural* relacionats en formes de vida i visions diferents del món, per explicar la persistència del Carlisme (Citat a *Ibid.*: 147).³⁵ També amb l'objectiu d'explicar la persistència del carlisme i la fidelitat a la causa dels seus militants, historiadors com Javier Caspistegui han plantejat el carlisme com una subcultura que aprofitava les estructures informals de la "comunitat rural" per reproduir els seus valors, mites i creences (González

³³ Eduardo González fa referència a la feina de Martínez Dorado i Pan-Montojo, però no cita a cap obra en concret. Així mateix, en la bibliografia general del seu article se fa referència a MARTÍNEZ DORADO, G.; PAN-MONTOJO, J. 2000. "El primer carlismo, 1833-1840" a J. Millán (ed.): *Carlismo y contrarrevolución en la España contemporánea*. Ayer, núm. 38.

³⁴ Cita original: FERNÁNDEZ ALBADALEJO, P. 1985. "El País Vasco: algunas cuestiones sobre su más reciente historiografía" a R. Fernández (Ed.): *España en el siglo XVIII. Homenaje a Pierre Vilar*. Barcelona: Crítica, p. 555-564.

³⁵ Cita original: FRADERA, J. M.; MILLÁN, J.; GARRABOU, R. (Eds.). 1990. *Carlisme i moviments absolutistes*. Vic: Eumo, p. 23.

Calleja, 2000: 280).³⁶ Tanmateix, aquests arguments ja foren plantejats amb anterioritat per Martin Blinkhorn, el qual al·lusió a la persistència d'estructures socials rurals-vilatanes a través de les quals s'ha transmès una *tradición oral de excepcional vigor*, plena d'herois, màrtirs, relats èpics, cançons i símbols (citat a Pérez Ledesma, 1996: 147).³⁷

Per altra banda, Lluís Ferran Toledano ha posat èmfasi en les estructures de relacions familiars en el marc de les quals s'assumia i naturalitzava la desigualtat, la subordinació i el patronatge com un factor sense el qual el carlisme no hauria estat possible: *La darrera carlinada no s'entén sense l'auxili del món 'pairal', ni sense les xarxes d'obligacions i solidaritats que aquest comportava* (2004: 14-15). En la mateixa línia, Javier Real Cuesta ha fet al·lusió a les *fidelidades y lazos de vinculación de carácter interclasista y preindustrial* que predominaven en el món rural del País Basc al segle XIX (citat a Pérez Ledesma, 1996: 147).³⁸ En aquest sentit, Gloria Martínez Dorado y Juan Pan-Montojo han destacat el paper de mediació exercit per les elits locals sense el qual el carlisme no hauria estat possible com a moviment d'àmbit estatal capaç de provocar guerres civils (2000: 48). Segons aquests autors, els cercles de notables posaven en contacte les bases locals del moviment sobre les quals exercien certa influència, amb les elits dirigents del carlisme que coordinaven la rebel·lió a l'àmbit regional o estatal.

Per altra banda, en el seu estudi de la xarxa de vincles, solidaritats i relacions socials de la vila alavesa de Salinillas just abans de la Guerra Civil de 1936, Javier

Ugarte ha assenyalat que a les lluites de poder internes, l'estatus es mesurava per la opinió socialment generada —la reputació i l'honor— i no per la propietat material. A partir d'això, aquest autor arriba a la conclusió que la mobilització carlista i l'allistament a les partides s'explica més una qüestió de pressió de la col·lectivitat sobre l'individu que vol conservar la bona reputació i una imatge honorable (González Calleja, 2000: 284-285).³⁹ A partir de l'aproximació d'Ugarte pot semblar per fi des de l'anàlisi cultural poden començar a aparèixer del vertaderes causes del carlisme: la pressió col·lectiva sobre aquell que vol anar per lliure —el *free rider* al qual feia referència Olson— i no defensar el model de relacions socials i econòmiques de les quals es beneficiaven tots els membres del col·lectiu. Tanmateix, aquesta casta d'argumentacions que pretenen resoldre el dilema olsonià a partir d'un sistema de càstigs i incentius que afavoreixin la col·laboració dels individus en les estructures socials del grup ha estat durament criticades per autors com Jesús Izquierdo, el qual ha assenyalat que, si prenen el pagès individual com a subjecte autònom i “conscient” dels seus interessos —riquesa, status, etc.— no hi ha cap raó per la qual cada pagès hagi de voler castigar el seu homònim *free rider* des del moment en que l'opció d'anar per lliure és igualment vàlida per a tothom (2001: 69). La marginació, el ridícul o la vergonya provocats per les xafarderies que es donen en el sí de l'anomenada “comunitat rural” poden explicar perquè una persona concreta decideix donar suport al carlisme o enrolar-se en una partida, però no explica perquè en una determinada vila rural com a grup social es castiga amb la marginació, el deshonra o el desprestigi als seus membres que no són carlistes. Les tesis d'Ugarte, per tant, expliquen les decisions individuals en un

³⁶ Obra de referència: CASPISTEGUI, F. J. 1997. *El naufragio de las ortodoxias. El carlismo, 1962-1977*. Pamplona, EUNSA, p. XII.

³⁷ Cita original: BLINKHORN, M. 1979. *Carlismo y contrarrevolución en España, 1931-1939*. Barcelona, Crítica, p. 37-38.

³⁸ Cita original: REAL CUESTA, F. 1985. *El carlismo vasco, 1875-1900*. Madrid, Siglo XXI, p. 308-309.

³⁹ Obra de referència: UGARTE, J. 1998. *La nueva Covadonga insurgente. Orígenes culturales y sociales de la sublevación de 1936 en Navarra y el País Vasco*. Madrid: Biblioteca Nueva, p. 103.

context cultural donat, però no explica el context cultural mateix ni les causes de l'acció col·lectiva.

A part de les estructures de relació social de caràcter local –vilatà i parroquial—, com a factors culturals que poden explicar la mobilització carlista a l'àmbit rural, també s'han apuntat les estructures familiars. En aquest sentit, tant Jordi Canal per una banda, com Martínez Dorado i Pan-Montojo per l'altra, han assenyalat que les estructures familiars de caire extens i troncal han afavorit tant l'aparició com la reproducció del carlisme en aquelles regions on aquest tipus de família és predominant –País Basc-Navarrès, Nord d'Aragó i Catalunya—, curiosament les mateixes regions en les quals el carlisme va arrelar més fort si exceptuam al Baix Aragó i el Maestrat (Canal, 1997: 103-104; Martínez y Pan-Montojo, 2000: 58-59). Tant els uns com els altres es basen de manera més directe o indirecte en les tesis de l'antropòleg Emmanuel Todd el qual atribueix connotacions morals variades als diferents sistemes de reproducció del patrimoni familiar (1990 [1995]: 152-161). Com que en el marc del sistema de la família extensa troncal es valora la unitat del patrimoni i la conservació de la llar comuna com a signe de rectitud moral, es pot considerar aquesta casta d'estructura familiar com el context ideal per a la transmissió no només d'herències patrimonials sinó també d'herències consistents en mites, ideologies, fidelitats, deures etc. Per paga, hem de tenir en compte que, en el marc d'aquestes estructures familiars, la llar troncal es compartida per tres generacions diferents, per la qual cosa els nets tenen molt contacte amb els padrins o avis. Així, s'explica que en molts casos la fidelitat a la causa carlista s'hereta de generació en generació.

Tanmateix, Jordi Canal ha anat més enllà i es fa servir les teories de Todd per explicar almanco una de les causes del carlisme, ja que el mateix antropòleg que és utilitzat com a referència també va establir en el seu moment una relació de causa-efecte entre les estructures

familiars, els valors morals i les ideologies polítiques (Canal, 1997: 103). Com que la família extensa troncal es basa en unes relacions pare-fill de tipus autoritari i en el repartiment desigual de l'herència entre germans, es poden vincular les seves estructures familiars als valors de l'autoritat i la jerarquia i a una ideologia política antiliberal obsessionada en el manteniment de l'herència dels avantpassats, com de fet va ser el carlisme.

Una vegada més, veiem com des de pressupòsits teòrics sorgits de la voluntat historiogràfica de donar un gir cultural a la interpretació del carlisme, s'intenta aprofundir en les seves causes i entendre per què un sector tan important de la pagesia en certes regions de l'estat espanyol li va donar suport. Tanmateix, pensam que als arguments de Jordi Canal amb relació a les estructures familiars se'ls pot fer la mateixa crítica que hem fet a les posicions del marxisme estructuralista que en el seu moment va representar Josep Fontana. La proposta de Canal simplement substitueix les predeterminacions derivades de les estructures socioeconòmiques que giren al voltant dels mitjans de producció per predeterminacions lligades a estructures familiars que giren al voltant de la llar i l'herència. En aquest sentit, l'agència del pagès o la pagesa que donaven suport al carlisme no s'explica des de la seva pròpia subjectivitat sinó a partir de forces socials abstractes, com ara les estructures familiars, que predeterminen les seves decisions i accions. En certa manera es desplaça l'agència històrica dels col·lectius pagesos a nocions abstractes de caire estructural com la família o la "comunitat". Per paga, la relació de causa-efecte entre les estructures familiars i els valors morals, són en la nostra opinió ben convencionals. Si no fos així s'hauria de respondre per què no són les estructures familiars allò que ve predeterminat pels valors morals.

En un àmbit més general, arribam a la conclusió que des dels posicionaments interpretatius que han sorgit del "gir cultural" de la historiografia estatal amb

relació al carlisme en cap moment s’han pogut explicar de manera satisfactòria les causes del carlisme. S’han donat arguments bastant vàlids per explicar la seva longevitat i la seva capacitat de reproducció a través del temps, però pensam que no s’han donat arguments convincents per a respondre la pregunta estrella que es fa tothom: per què un part important de la pagesia va ser carlista? Segurament les insuficiències conceptuals per explicar les causes del carlisme és la raó per la qual Martínez Dorado i Pan-Montojo no plantegen com a causes del carlisme les estructures de producció i consum agrari —tan a l’àmbit domèstic com al local—, les estructures familiars i les institucions locals de caire parroquial; sinó que les presenten com a simples a recursos (2000: 58-59). En un pla més general, s’ha fet referència a elements de caire cultural com la tradició oral, la religiositat popular, les relacions patrono-clientelars o les estructures familiars només com a dispositius que funcionen favorablement a la reproducció del carlisme, no com a causes del mateix.

El motiu d’això és que el repertori conceptual que s’utilitza és hereu de manera més directa o indirecta —explícita o implícita— de les escoles organicistes i funcionalistes del pensament social, preocupades sobretot en entendre la reproducció de l’ordre social. Quan parlam de “organicisme”, no estem fent referència a cap escola d’acadèmics en concret, sinó a una llarga tradició de pensament que abraça des de Spencer, Tönnies, Durkheim i Mauss, fins a Redfield o el mateix Levi-Strauss. Tots aquests autors tenen en comú el fet que tendeixen a concebre la societat com un tot orgànic, aïllat i complet; com un sistema social acabat que es reproduceix en el temps en la mesura que l’acció col·lectiva o individual funciona en la direcció adequada. A partir d’aquestes premisses es pot examinar quins elements culturals són els que funcionen positivament en la reproducció del carlisme, però no es poden aconseguir resultats positius amb relació a la seva gènesi i les seves causes.

Aquest model d’aproximació a la realitat social no parteix dels subjectes històrics com a objecte d’anàlisi sinó de sistemes abstractes com les estructures comunitàries o familiars. És amb relació a l’funcionament i la reproducció d’aquestes estructures que s’analitzen els subjectes històrics i la seva agència social. És per això que quan s’intenta explicar la causes del carlisme des d’aquest punt de vista només es pot fer referència al fet que el carlisme funcionava com a defensa de la reproducció d’aquestes estructures. En aquest sentit, ja hem apuntat que de fet es desplaça l’agència social i la capacitat d’incidència històrica dels col·lectius de persones —com ara els col·lectius pagesos— a estructures abstractes. Per tant, en cap moment es té en compte la subjectivitat dels protagonistes del carlisme: la seva militància i base social.

Encara que amb relació a pressupòsits diferents als que aquí criticam, Manuel Pérez Ledesma ha fet una dura crítica a les aproximacions al carlisme que ell anomena “funcionalistes” afirmant que *sólo si aceptamos que hay una voluntad superior a los individuos, una entidad capaz de tomar decisiones e imponerlas a los sujetos [...], podremos aceptar que la explicación funcional da igualmente razón a la existencia del movimiento* (1996: 145).⁴⁰ De qualque manera, allò que critica Pérez Ledesma és que se sobreentengui que els carlistes eren carlistes no per una qüestió de consciència o voluntat pròpia, sinó simplement perquè estaven lligats i condemnats a la

⁴⁰ Manuel Pérez Ledesma denomina “funcionalistes” les tesis de Jesús Millán que defensen que la raó de ser del carlisme era mantenir oberta l’opció d’una via alternativa al capitalisme que fos compatible amb l’autoritarisme polític. Aquesta seria la funció del carlisme amb relació a l’capitalisme i l’economia de mercat com a sistema totalitzant. Nosaltres aplicam la crítica al funcionalisme que fa Pérez Ledesma al conjunt de les explicacions “culturalistes” al carlisme que agafen la “comunitat rural” de caire tradicional com a sistema acabat i analitzen la mobilització carlista en funció de la seva defensa i reproducció.

reproducció d'unes estructures socials preconcebudes. A partir d'aquest punt de vista, es pot pensar que pel fet que els pagesos carlistes eren membres d'unes unitats domèstiques o unes "comunitats locals" el funcionament de les quals es veia amenaçat per les reformes liberals, això els abocava automàticament a la mobilització, sense poder triar.

Manuel Pérez Ledesma també critica les postures "organicistes" o "funcionalistes" pel fet que no tenen en cap moment en compte les motivacions subjectives dels pagesos i pageses en la seva opció de donar suport i mobilitzar-se a favor del carlisme. En aquest sentit, destaca la negativa d'Emile Durkheim a donar les percepcions subjectives dels protagonistes de la història com a vàlides a l'hora d'explicar el fets històrics (*Ibid.* 144). En la mateixa línia que Durkheim, Robert K. Merton afirmava que l'acció social dels indis *hopi* s'explicava per l'existència de "funcions latents" encaminades a reproduir les seves estructures "comunitàries" que eren totalment alienes a la seva consciència (*Ibid.*: 144-145).⁴¹ Si els indis *hopi* creien que ballaven per atreure la pluja, la vertadera raó per la qual ho feien, segons Merton, era la reproducció d'unes estructures i una identitat "comunitàries".

En relació a això, podem recordar aquí les apreciacions d'Edward P. Thompson quan plantejava que s'han d'evitar plantejaments teleològics en la comprensió de l'acció col·lectiva i s'han de rescatar els protagonistes del moviments socials *from the enormous condescension of posterity* (1963a [1998]: 60). Per assolir aquests objectius s'ha de donar la veu als mateixos protagonistes i, seguint les propostes de Jordi Canal, canviar la pregunta recurrent "per què varen ser carlistes?" a la primera persona del plural "per què som carlistes?" (1997: 99-100). Tanmateix, Jordi Canal no basa els seus estudis en l'anàlisi de la veu dels propis carlistes. Simplement agafa els

⁴¹ Obra de referència: MERTON, R. K. 1968. *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press, p. 118-121.

resultats dels estudis d'història oral de Jeremy MacClancy per valorar possibles nous camps d'estudi i formular noves hipòtesis que més tard contrasta empíricament amb fonts diferents (*Ibid.*)⁴² Precisament aquest autor es fixa en les al·lusions a la tradició familiar dels carlistes entrevistats quan explicaven per què es consideraven carlistes, per després defensar la teoria d'Emmanuel Todd sobre les determinacions de les estructures familiars sobre les ideologies polítiques.

Tant Jordi Canal com Pérez Ledesma es mostren partidaris de donar veu als militants i les bases socials carlistes com a forma de justificar el "gir cultural" en els estudis del carlisme, però no es mostren partidaris de centrar l'estudi del carlisme en l'anàlisi del seu propi discurs. Més aviat utilitzen instrumentalment la veu dels carlistes per justificar aproximacions basades en predeterminacions de caràcter cultural lligades a les estructures familiars o les estructures comunitàries d'àmbit local, les quals s'utilitzen només per explicar la reproducció del carlisme. En aquest sentit Canal ha postulat que no s'ha de pretendre convertir *los argumentos de los carlistas en argumentos historiográficos sobre el carlismo* (*Ibid.*: 102)

En la nostra opinió, és ben clar que no s'ha de prendre al peu de la lletra les causes que s'expliquen en el discurs del carlisme —oral o escrit— com a les úniques causes del moviment contrarevolucionari. Així mateix, pensam que hem de prendre el discurs del carlisme seriosament no només com a explicació de la seva reproducció al llarg del temps, sinó com a causa mateixa que explica els orígens del moviment. En

⁴² Obres de referència: MacCLANCY, J. 1991. "Navarra" a C. Lisón Tolosana (comp.): *Antropología de los pueblos del norte de España*. Madrid: UCM, p. 115-130. També MacCLANCY, J. 1993. "Anthropological Approaches to Local History: Iberian Examples" a J. Aguirreazkúenaga (ed.): *Perspectives on English Local History*. Bilbao: Universidad de Bilbao.

aquesta línia, Martínez Dorado i Pan-Montojo han proposat el concepte de “discurs” *en sustitución no sólo de mentalidad, cultura popular o economía moral, sino también de ideología y cultura política* (2000: 49). Al mateix temps aquests mateixos autors han afirmat que *un discurso específico caracterizó la identidad colectiva carlista que, asumiendo contenidos del realismo de décadas anteriores, adoptó en el periodo de la Primera Guerra de 1833 a 1840 su perfil original* (*Ibid.*). En aquesta línia, pensam que el discurs té un paper clau en els processos de construcció de les identitats, interessos, desigs i motivacions subjectives que varen conduir a molts col·lectius pagesos a donar suport al carlisme i a mobilitzar-se al seu favor.

Seguint el fil argumentatiu de Martínez Dorado i Pan-Montojo, pensam així mateix, que el carlisme no s’ha de veure com un moviment unitari monolític amb un discurs tot sol. En aquest sentit, hem de pensar que al discurs oficial del carlisme de caràcter sobretot polític, sempre l’hi ha acompanyat un discurs informal, oral i popular on la memòria, els mites i la simbologia prenen el protagonisme (*Ibid.*: 50-51). D’aquesta manera, pensam que s’han de revaloritzar aquells estudis sobre allò que s’ha anomenat la “subcultura” del carlisme i que de l’anàlisi de la tradició oral del carlisme d’excepcional vigor a la qual feia referència Martin Blinkhorn en poden sortir explicacions causals del moviment ben vàlides.

Allò que en definitiva volem ressaltar és que, si no acompanyam a l’estudi de les estructures objectives – materials o culturals— en el marc de les quals va aparèixer el carlisme, de l’estudi de les percepcions i motivacions subjectives dels col·lectius de persones que el varen protagonitzar, mai es tindrà una visió completa del moviment ni s’escriurà una història del carlisme en la qual es reconegui la subjectivitat històrica dels sectors de la pagesia que li varen donar suport. Quan parlam de subjectivitat històrica ens referim tant a l’agència social dels col·lectius pagesos,

com a la seva particular visió subjectiva de sí mateixos –identitat—, del món que els envolta i dels canvis històrics que han experimentat. En aquest sentit, podem fer nostres les paraules de Jesús Millán quan afirma que les explicacions del carlisme han de tenir a veure *con la evolución de las estructura socioeconómicas y con la elaboración [discursiva] de las experiencias de quienes las vivían* (2000a: 16).

2. 2. “Caciquisme”.

(Les explicacions de la deferència pagesa)

Tot i que molts estudis demostren que l’anomenat “caciquisme” no ha estat exclusivament un fenomen agrari o pagès, sinó que també s’ha fet ben present l’àmbit industrial (Rodrigo, 2000: 35-55; Marín, 2000: 21-24), no hi ha cap dubte que el conjunt de la historiografia de l’estat espanyol ha tendit a relacionar aquest fenomen amb el món rural. Per altra banda, quan s’ha fet referència a aquest fenomen, s’ha tendit igualment a reproduir els estereotips negatius sobre la pagesia més tòpics i repetits en la producció historiogràfica. Basta fer una ullada als manuals i obres generalistes d’història de l’estat espanyol per comprovar-ho. Per exemple, Luís Palacios pren l’àmbit rural de l’estat espanyol amb un alt índex d’analfabetisme com *el escenario que posibilitaba la acción de estos caciques* (2004: 162). El mateix autor exposa determinants de caire geogràfic per explicar aquest fenomen, com poden ser l’aïllament o la manca de comunicacions (*Ibid.* 163). Per altra banda, Raymond Carr, en la seva obra clàssica *España 1808-1939* explicava la ignorància política i l’apatia de l’electorat a partir de la metàfora d’un tren: *la política pasaba como un tren expreso por las desoladas villas y aldeas españolas, deteniéndose en ellas solamente en época de elecciones* (1970: 356). En aquesta cita podem observar clarament que l’escenari de la ignorància com a causa del

“caciquisme” era un món rural desolat i marginal.

Per altra banda, des de la disciplina de l'antropologia política, representada per figures tan significatives com Ernest Gellner o Pierre Bourdieu, s'ha tendit a assimilar les relacions de patronatge a les quals s'ha assimilat el “caciquisme” amb l'estereotip del món mediterrani, ja sigui per bo o per dolent.⁴³ En aquest sentit, José Antonio González Alcantud ha assenyalat que *en el mundo intelectual del norte de Europa la teoría del clientelismo reforzaba [...] la imagen feudalizante y atrasada del Mediterráneo, por más que la misma pudiera suscitar paralelamente simpatías exotistas* (1996: 37). Observam, per tant, com en el cas de les relacions patrono-clientelars entestes com a relacions pròpies del món mediterrani, una vegada més els estereotips del món rural corren paral·lels a aquells d'arrel colonial a partir dels quals es jerarquitzava la societat del Nord d'Europa com a superior.

A diferència de la Història, des de l'àmbit de l'antropologia política s'ha utilitzat el terme “relacions de patronatge” enlloc de “caciquisme”. Segurament va ser Gellner qui va caracteritzar el aquesta casta de relacions desiguals amb més èxit. Per aquest autor el patronatge *es asimétrico, implica desigualdad de poder; tiende a formar un sistema amplio; a extenderse en el tiempo, o, por lo menos, a no limitarse a una transacción única y aislada; a poseer un ethos particular; y, aunque no siempre sea ilegal o inmoral, a situarse al margen de la moral formal oficialmente proclamada por la sociedad en cuestión* (Citat a *Ibid.*: 25).⁴⁴ Hem d'assenyalar que aquesta casta de

definició ha estat criticada des del camp de la història pel fet de ser massa general. El seu alt grau d'abstracció li permet ser operativa i aplicable a un conjunt de situacions tan ampli a nivell cronològic i geogràfic, que pràcticament s'ha convertit en un fenomen universal de les societats tradicionals, d'allò que s'ha avingut a anomenar el “home jeràrquic” (Robles Egea, 1996: 2)

Davant aquest excés generalista, des del camp preferentment de la historiografia es proposa el terme “caciquisme” per especificar la vessant política i electoral de les relacions patrono-clientelars a l'estat espanyol a l'època de la Restauració. Es defineix com a “caciquisme” aquelles relacions personals desiguals que a l'àmbit local decideixen el vot de les persones i per tant tenen una incidència política de primera magnitud a l'àmbit de tot l'estat. Molts antropòlegs han criticat, per la seva banda, la utilització del terme “caciquisme” pel fet que creuen que incideix massa en el caràcter polític de les relacions de patronatge i dona una visió del fenomen des de l'aparell electoral que ignora les dinàmiques locals que per a ells tenen un potencial explicatiu més gros. Des del punt de vista de l'antropologia política, el “caciquisme” no s'orquestra des dels centres estatals, sinó al contrari, des de la localitat.

Encara que aquesta crítica ja s'ha fet també des del camp de la historiografia (Cruz Artacho, 1999: 114), nosaltres en voldríem afegir des del nostre punt de vista una de nova, que més que afectar al concepte de “caciquisme” en sí, fa referència en la selecció terminològica. En la nostra opinió, la utilització del terme “caciquisme” per designar la forma peculiar amb la qual es va donar la relació entre política i patronatge a l'estat espanyol durant la Restauració, és ben desafortunada, ja que suposa el fet de reproduir l'estereotip pejoratiu sobre el món rural en els mateixos termes que es feia a principis del segle XX. El terme “cacic” va ser en principi utilitzat per designar els caps de les comunitats indígenes a l'Amèrica colonial. El fet

⁴³ Obres de referència: BOURDIEU, P. 1968. “El sentimiento de honor en la sociedad de Cabilia”, a J. G. Peristany: *El concepto de honor en la sociedad mediterránea*. Barcelona: labor. GELLNER, E. et al. 1985. *Patrones y clientes en las sociedades mediterráneas*. Madrid: Júcar.

⁴⁴ Obra de referència: GELLNER, E. et al. 1985. *Patrones y clientes en las sociedades mediterráneas*. Madrid: Júcar, p. 13.

d'aplicar-lo als personatges que acumulaven més poder a les viles rurals a nivell local, suposa un acte de selecció lèxica que reproduïx el discurs discriminatori respecte al món rural i als col·lectius colonitzats a partir de la idea de civilització i progrés. En aquest sentit, ja hem vist com els paral·lelismes entre la construcció de l'estereotip alteritzant de la pagesia i el corresponent per als nadius i natives de les colònies d'ultramar són molt abundants. En aquest cas, la utilització del terme “caciquisme” per designar les relacions de patronatge polític, que es va començar a utilitzar a finals de segle XIX, simplement n'és un exemple més. Amb la utilització d'aquest terme, des de la historiografia acadèmica actual és legítima com a vàlid el discurs dels intel·lectuals regeneracionistes de principis de segle. En certa manera, es confon el terme històric amb el terme historiogràfic. Pensam que el terme “caciquisme” ens diu més del discurs de certs cercles intel·lectuals i polítics de l'estat espanyol que durant la Restauració es varen oposar a determinades pràctiques de patronatge polític, que no de les relacions mateixes de patronatge polític que s'hi donaven a nivell local, amb totes les conseqüències a nivell estatal que s'hi vulguin destacar.

El discurs del regeneracionisme.

Han estat diversos els autors que han posat èmfasi en les coincidències entre el discurs de la historiografia tradicional de l'estat espanyol i la crítica regeneracionista a la seva realitat contemporània pel que fa a la construcció del tema del “caciquisme” (Piqueras, 2001: 8). Des d'aquests dos àmbits, s'ha concebut el “caciquisme” com un instrument de dominació socioeconòmica per part d'unes oligarquies ben concretes que se servia del “retràs” del món rural per perpetuar la seva situació de privilegi i obstaculitzar el “progrés” polític. La visió que els intel·lectuals de la generació de 1898 varen tenir del “caciquisme” reproduïx de manera bastant exemplificant els estereotips més usuals

de l'època en torn a la pagesia i al món rural en general. Aquest grup d'intel·lectuals va veure el “caciquisme” des de l'òptica més extrema de la narrativa del progrés, per la qual cosa el varen considerar un residu feudal de caràcter ahistòric sense cap possibilitat d'incidència amb relació a l futur, encara que per a ells suposava un pesada càrrega per avançar cap a la modernització política. El retràs del món rural amb relació a l “caciquisme” s'identificava amb la cultura oral i la pobresa; de manera que es posava com a màxim exponent d'això el latifundi andalús. La imatge que es donava del *cortijo* andalús concentrava tot allò que se suposava que caracteritzava tant al món rural de la seva època com el “caciquisme”, identificats, de fet, com la mateixa cosa. Segons intel·lectuals de tant renom com Joaquín Costa o Ortega i Gasset aquestes característiques eren l'analfabetisme, el retràs socioeconòmic i la persistència de relacions feudals de caràcter servil (Cruz Artacho, 1999: 106).

Aquesta herència intel·lectual sobre el problema del “caciquisme” va ser fidelment arrellegada i apropiada per la historiografia estatal dels anys cinquanta, seixanta i setanta. De fet, autors com Jaume Vicens Vives, Manuel Tuñón de Lara o Xavier Tusell varen utilitzar profusament en la seva obra el binomi “caciquisme/oligarquia” que havia proposat en el seu moment Joaquín Costa (*Ibid.*: 107).⁴⁵ En aquest sentit, Javier Moreno Luzón ha descrit la visió del “caciquisme” que tenia la historiografia d'aquesta època com un simple *instrumento en manos de la oligarquía económico-social para renovar el*

⁴⁵ Obres de referència: VICENS VIVES, J. 1957. *Historia social y económica de España y América*. Barcelona: Vicens Vives. També TUÑÓN de LARA, M. 1967. *Historia y realidad del poder (el poder y las élites en el primer tercio de la España del siglo XX)*. Madrid: Cuadernos del Diálogo. També TUSELL, X. 1976. *Oligarquía y caciquismo en Andalucía (1890-1923)*. Barcelona: Planeta.

personal parlamentario, aprovechándose de un sistema de dominación que sólo era posible en el contexto de un país de gran propiedad agraria, donde el poder del cacique era sobretudo el del terrateniente y sus agentes sobre el campesinado empobrecido (Citat a *Ibid.*).⁴⁶ Per paga, igual que ho varen percebre els intel·lectuals regeneracionistes, per aquests grup d'historiadors, el retràs polític que representava el patronatge polític era considerat una singularitat i una especificitat pròpia de l'estat espanyol.

Observam, per tant, com des d'aquest punt de vista, la subjectivitat històrica d'uns col·lectius pagesos ignorants i dependents no es reconeix en cap moment. Sembla que l'estereotip miserabilista i mediterrani sobre el pagesia predomina en aquest discurs i el vot de les zones rurals només es pot explicar a través de la violència i la coacció, o a través de la manipulació ideològica, sobretot per part de l'església. Tot i que aquests han estat elements que s'han assenyalat com a instruments que les elits locals de propietaris tenien per exercir el poder, també és vera que no són els únics i en cap moment es poden considerar suficients com per poder perpetuar en el temps el predomini social (Gibson i Blinkhorn, 1991: 3-5 i 14-16). Arguments com aquest evidenciaven ja als anys setanta la necessitat d'un canvi del paradigma interpretatiu sobre la història política de la Restauració que permetés entendre amb més profunditat les raons de ser de l'exercici del patronatge polític.

La funcionalitat política dels “cacics”.

Precisament aquest canvi va venir de la mà de l'anomenada “Escola d'Oxford” o “Nova Història Política” que

⁴⁶ Cita original: MORENO LUZÓN, J. 1997. “Sobre críticas, conceptos y cambios. A vueltas con el caciquismo de la Restauración española (1875-1923)” a J. Alvarado (coord.): *Poder, economía, clientelismo*. Madrid: Marcial Pons, p. 285.

va obrir el camp de la historiografia als plantejaments teòrics i metodològics de la història comparada i altres disciplines acadèmiques com la sociologia i la politologia. Aquest grup d'historiadors – d'entre els quals destacaren Carr, Varela Ortega o Romero Maura— va oferir una interpretació del sistema polític de la Restauració des d'una òptica “funcionalista” i “organicista”.⁴⁷

D'entre aquests autors, s'ha assenyalat que va ser Raymond Carr un dels pioners en rompre amb el discurs regeneracionista sobre el “caciquisme” (Piqueras, 2001: 9; Álvarez Junco, 1996: 91). Primer de tot, aquest hispanista va negar que la incidència electoral de les relacions de patronatge a nivell local fossin una particularitat del desenvolupament polític de l'estat espanyol, sinó que eren comuns als demés estats europeus. Tanmateix, allò en el qual la feina de Carr va ser crucial, va ser en el fet que va explicar el patronatge polític a partir de la superposició de dos sistemes d'organització social que només es podien fer compatibles a través d'una xarxa de relacions socials i influències personals que els connectava. En aquest sentit, entenia que allò que ell anomenava el “caciquisme” *fue el resultado de la aplicación de unos derechos electorales muy amplios a una sociedad atrasada con poco interés o escasa comprensión de los problemas nacionales* (Carr, 1970: 355).

Tot i que Carr és considerat el pioner, aquest historiador anglès no va fer més que fer-se ressò de la visió d'intel·lectuals que visqueren l'època de la Restauració i al mateix temps es varen desmarcar de les crítiques més radicals dels pensadors regeneracionistes. En aquest sentit, el mateix Carr cita a Ramón

⁴⁷ Obres de referència: CARR, R. 1970. *La España Contemporánea 1808-1939*. Barcelona: Ariel. També VARELA ORTEGA, J. 1977. *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración (1875-1900)*. Madrid: Alianza. També ROMERO MAURA, J. 1973. “Caciquismo: tentativa de conceptualización” a *Revista de Occidente*, núm. 127.

y Cajal, el qual veia l'anomenat “caciquisme” com un *órgano imprescindible de la vida nacional... el único vínculo entre campo y ciudad, entre pueblo y estado* (Citat a *Ibid.* 356).⁴⁸ Observam per tant, com les relacions de patronatge polític són vistes com una estructura d'intermediació entre dos sistemes o dues realitats: per una part, el sistema polític oficial de representació democràtica mitjançant eleccions; per l'altra, un sistema oficiós i local basat en relacions clientelars i *en la aceptación acostumbrada del predominio de las familias locales en un mundo agrario estable* (*Ibid.*: 356). En aquest sentit, Carr entenia l'acceptació de les jerarquies socials com una característica pròpia del món rural de l'estat espanyol d'aquella època.

Així mateix, va ser José Varela Ortega, l'autor que, en el marc d'aquesta línia d'interpretació, va concebre de manera més clara el patronatge polític com a una qüestió centrada en la relació entre el món rural i el món urbà. Per a ell era la diferència de caire cultural entre el camp i la ciutat allò que explica la importància de les relacions de patronatge en l'ordre polític de la Restauració. En aquest sentit, afirmava que l'anomenat “cacic” *traduce, esto es, personaliza y ruraliza una ley [...] abstracta, incomprendible para los campesinos. Gentes, no olvidemos, que ven como natural lo que, a menudo, de acuerdo con una escala de valores ciudadana, aparece como monstruoso, ilegal, inmoral* (Citat a Álvarez Junco, 1996: 91).⁴⁹

No hi ha dubte que una de les aportacions més valuoses de la “nova història política” amb relació a l tema, va ser la valoració dels patrons polítics com a intermediaris i connectors entre les abstraccions jurídic-polítiques de l'estat i la realitat local (Cruz Artacho, 1999:

109).⁵⁰ El patronatge consistia en un intercanvi de favors de caire administratiu per als seus votants a canvi del vot a les eleccions. El patró polític protegia de l'estat als seus clients a través de mesures com per exemple no fer efectives segons quines lleis, segons quines contribucions fiscals o el mateix reclutament militar. Per altra banda, el patró també canalitzava els recursos econòmics de l'administració pública cap als seus protegits.

De totes maneres, aquest grup d'autors destacaren sobretot la utilitat dels mediadors per a l'estat i l'administració pública, com si fossin una peça més de l'engranatge polític del règim de la Restauració. No hi ha dubte que el fet que prioritzassin els estudis de caire electoral a nivell “macro”, els feia veure els “cacics” com a elements útils i funcionals amb relació a l'estabilitat política del sistema. Des d'altres perspectives, per mor de la influència de l'antropologia social, també s'ha vist les funcions mediadores dels patrons locals de portes endins a la realitat local com a elements legitimadors del poder de les elits (Gibson i Blinkhorn: 1991: 14), però aquest no era una aspecte de les relacions de patronatge i clientela que cridàs massa l'atenció en aquest grup d'historiadors que se centraven en les dinàmiques electorals a l'àmbit de tot l'estat.

La funció de mediació que autors com Carr, Valera Ortega o Romero Maura varen atribuir al patró polític es va conceptualitzar primer com un servei de caire administratiu a les bosses clientelars de les viles rurals per part de buròcrates i professionals liberals ben posicionats amb relació a l'estat i a l'administració pública. En segon terme es va entendre des de la utilitat que tenien per als poders centrals de l'estat com a agents mediadors en certa mesura modernitzadors de les seves respectives localitats, tot i els límits

⁴⁸ Al manual de Carr, no es fa referència a la publicació d'on s'ha extret la cita.

⁴⁹ Cita original: VARELA ORTEGA, J. 1973. “Los amigos políticos: Funcionamiento del sistema caciquista”, a *Revista de Occidente*, núm. 127, p. 55-56.

⁵⁰ Cruz Artacho cita al respecte a PINO ARTACHO, J. del 1972. “El caciquismo. Problema social” a J. L. Aranguren *et al.*: *Historia social de España. Siglo XIX*. Madrid: Guadiana.

en la modernització propis de l'època (Piqueras, 2001: 8-9).⁵¹

La visió dels anomenats “cacics” més que a buròcrates i administradors que no com a polítics o grans propietaris de terra, suposa l’afirmació del patronatge polític com un fenomen del moment i no com un residu feudal del passat, per la qual cosa es va rompre amb els pressupòsits del discurs regeneracionista. En certa manera s’entenia l’anomenat “caciquisme” com un producte de la modernització i el desenvolupament de l’estat, de la mateixa manera que Ernest Gellner va observar en el seu moment que el desenvolupament del patronatge a nivell local al Marroc va ser producte del règim modernitzador colonial (González Alcantud, 1996: 25).⁵² amb relació a això, hem d’apuntar que certs estudis sobre la funció medidora del rector parroquial entre l’aparell institucional de l’església —reforçat després del concili de Trento— i la població pagesa de les viles rurals que s’aglutinaven al voltant de la parròquia; ens fan pensar que les relacions de patronatge polític durant la Restauració, més que ser producte de la construcció de l’estat-nació, s’explica simplement com una forma de fer viable el poder i el contrapoder entre institucions fortament centralitzades en les ciutats i les realitats locals del món rural (Puigvert, 1988: 47)

Per altra banda, el caràcter administratiu més que no polític que es va donar a les relacions de patronatge i clientela des de la “Nova Història Política”, es va traduir en el fet que s’entenguessin les estructures de l’anomenat “caciquisme” sobretot com

⁵¹ Obres de referència: CARR, R. 1970. *La España Contemporánea 1808-1939*. Barcelona : Ariel. També VARELA ORTEGA, J. 1977. *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración (1875-1900)*. Madrid: Alianza. També ROMERO MAURA, J. 1973. “Caciquismo: tentativa de conceptualización” a *Revista de Occidente*, núm. 127.

⁵² Obra de referència: GELLNER, E. 1993. *Cultura, identidad y política* (2a edició). Madrid: Gedisa, p. 47.

una xarxa jeràrquica i piramidal d’intercanvi de favors que girava al voltant de l’estat. Era a través de favors que es personalitzava l’estat i s’acomplia la doble funció de connectar-lo amb la realitat local i al mateix temps donar estabilitat al règim (Cruz Artacho, 1999: 110-111).

Aquesta segona funció estabilitzadora dels mecanismes de favor inherents a les relacions de patronatge sòlidament instal·lades a l’aparell de l’estat, ha fet que certs historiadors adoptin una visió positiva dels patrons polítics com a agents estatals d’una modernització imperfecte però, al cap i a la fi, la única possible. En aquesta línia, José Varela Ortega ha afirmat que la *Restauración trajo un largo periodo de civilidad, con su corolario de progreso social, un tiempo en que las instituciones se crearon, se desarrollaron y se consolidaron, una época en la que empezó a constituirse una pequeña sociedad civil* (Citat a *Ibid.*, 1999: 111).⁵³ D’aquesta manera, s’observa com des d’un punt de vista funcionalista la Restauració va passar de ser considerada un residu del passat i un obstacle per al progrés, a ser vista com l’únic i modest mecanisme de modernització possible per a aquella època.

Un aspecte que no podem oblidar és que als mecanismes de favor i clientela sovint se’ls ha atribuït un caràcter col·lectiu i territorial. El “cacic” o patró polític podia no fer el favor a una persona concreta sinó al conjunt de la seva localitat o regió. El favor era personal per part de qui el feia, però era col·lectiu per a tothom que el rebia. En aquest sentit, Raymond Carr ja va destacar en el seu moment que *el poder del cacique grande nacía de sus servicios generales y de su interés por su “tierra” [...]. El abogado o terrateniente se convertía como político*

⁵³ Cita original: VARELA ORTEGA, J. 1997. “De los orígenes de la democracia en España (1845-1923)” a S. FORNER (coord.): *Democracia, elecciones y modernización en Europa. Siglos XIX y XX*. Madrid: Cátedra, p. 184.

nacional en el representante de su región [que] lo conseguía todo para ésta, desde carreteras secundarias hasta una universidad (1970: 355). Accions de favor com aquestes han permès parlar a Salvador Cruz Artacho de la noció de “clients col·lectius” que es complementaven en cercles més reduïts de persones feien i rebien favors concrets per llaços de parentesc o amistat (1999: 113).

La centralitat que el discurs de la “Nova Història Política” ha atorgat al mecanisme del favor, com a eix explicatiu del funcionament del “caciquisme” i el règim polític de la Restauració, vincula aquesta línia interpretativa amb les tesis de Marcel Mauss. Encara que la influència d’aquest autor no sempre es reconeix, José A. Piqueras en fa menció per explicar les relacions patron-clientelars a la València de la Restauració (2001: 6-7). Mauss va explicar en la seva obra clàssica *Assaig sobre els dons* la reciprocitat social com una qüestió que anava més enllà de les voluntats i altruïsmes individuals conscients, i que, per tant, s’havia d’explicar a partir de determinacions estructurals inherents al propi ordre social en el context del qual es donaven.⁵⁴ L’objecte d’estudi d’aquest antropòleg social no eren les viles rurals, sinó les societats primitives, i defensava que els regals i els dons que en una societat es fan en principi de manera altruïsta, en realitat obliguen a qui els rep a tornar-los. D’aquesta manera, es pot entendre que un pagès que ha rebut un favor del seu patró polític després se senti obligat a votar-lo a les eleccions.

Pensam que l’obra de Mauss exemplifica bastant bé els principis teòrics de caire “organicista” que de qualque manera han regit els esquemes interpretatius sobre el patronatge polític de l’escola de la “Nova Història Política”.

⁵⁴ Obra de referència: MAUSS, M. “Ensayo sobre los dones. Motivo y forma del cambio en las sociedades primitivas” a M. Mauss: *Sociología y antropología*. Madrid: Tecnos (No se cita l’any de publicació original de l’assaig).

Ja hem esmentat que quan fem referència al “organiscisme” no estem parlant d’una escola de teòrics socials concreta sinó d’una línia de pensament i interpretació que tendeix a veure la societat com un tot acabat i al mateix temps veu els fenòmens socials com a part d’aquest tot. Hem de tenir en compte que Mauss va ser deixeble d’Emile Durkheim i la seva teoria sobre els dons va tenir una gran influència en l’obra de Claude Levi-Strauss i l’escola estructuralista en general.⁵⁵

Si afirmam que tant Mauss com els autors de la “Nova Escola Política” tenen en comú certs posicionaments de caire “organicista” és perquè tant l’un com els altres no intenten estudiar l’acció col·lectiva de grups determinats en un context social donat, sinó l’ordre social com un tot acabat. En aquest sentit, el règim de la Restauració és vist com un sistema social acabat i les relacions de patronatge polític s’expliquen com a instruments útils per a la reproducció d’aquest sistema polític. Els patrons són funcionals respecte a les estructures polítiques i socials que sostenien el règim de la Restauració en la mesura que connectaven l’estat amb les realitats locals del món rural. Mauss per la seva banda explica l’agència individual o col·lectiva en les societats primitives en la mesura que és funcional per a la reproducció del sistema d’intercanvi de favors. D’aquesta manera les estructures socials acaben convertint-se en causes explicatives de l’acció social.

Davant aquests pressupòsits teòrics, el canvi històric es fa difícil d’explicar, s’ignora el conflicte, i la subjectivitat històrica de cap col·lectiu de persones és impossible –inclosos els col·lectius pagesos. L’agència dels diferents individus o col·lectius en la societat s’explica pel propi funcionament del sistema no per les voluntats subjectives

⁵⁵ Podem citar com a obra primerenca de Levi-Strauss influenciada per les tesis de Mauss: LEVI-STRAUSS, C. 1949. *Las estructuras elementales del parentesco*. Barcelona: Planeta, 1993.

individuals o compartides a nivell col·lectiu. De la mateixa manera, des d'aquest punt de vista tampoc es pot concebre el conflicte, ja que tot funciona en la direcció apropiada per a la reproducció del sistema.

Per paga, el fet que des d'aquest esquema interpretatiu de l'anomenat "caciquisme" s'entengui sempre l'acció social des de dalt cap avall —des del patró o "cacic" cap a la seva clientela—, suposa que només aparegui l'agència funcional de les elits polítiques i administratives locals amb relació a l'ordre de la Restauració. L'agència dels col·lectius pagesos o clients simplement s'invisibilitza o es redueix al moment del vot. Endemés, el vot s'entén com una resposta automàtica a un favor rebut. En cap moment es planteja el vot com una mesura de pressió, com un favor que espera la reciprocitat del patró.

Per atant, arribam a la conclusió que des d'aquests posicionaments teòrics encara s'està més enfora de reconèixer la subjectivitat històrica dels col·lectius pagesos, amagada a darrera d'unes estructures socials suposadament objectives, abstractes i preestablertes. En aquest sentit, és veu als col·lectius pagesos atrapats en una xarxa de favors i obligacions de reciprocitat que els condiciona de manera definitiva la seva acció, independentment de les percepcions subjectives que poguessin tenir de tot plegat.

Un altra de les crítiques que es poden fer a Mauss, i a les teories de caire "organicista" en general és que són bastant útils per explicar la reproducció d'unes determinades estructures que fan operativa la societat, però difícilment expliquen de manera satisfactòria ni les causes de l'existència d'aquestes estructures —origens—, ni tampoc el canvi històric que s'hi pot donar en el seu sí. Aquest problema esdevé greu en el moment que es vol aplicar a la interpretació de la història. Tanmateix, des de la "Nova Història Política" el dilema es va solucionar ràpidament adoptant de manera incondicional la vella narrativa del progrés tan pròpia del

discurs regeneracionista. Des d'aquest punt de vista, les dinàmiques de canvi històric s'entenen en una direcció concreta de manera preestablerta, i d'aquesta manera l'anomenat "caciquisme" no produeix cap canvi ni desferma cap dinàmica històrica nova, simplement és un fenomen que es dona mentre sigui funcional per al sistema polític en un moment de transició cap a la modernitat. De la mateixa forma, el patronatge polític es desvela com a opressiu i inviable, des del moment en que la societat de l'estat espanyol ha evolucionat en la línia preestablerta del progrés. Tot i que autors com Varela Ortega veuen l'anomenat "caciquisme" com un fenomen modernitzador, és precisament el retràs del món rural allò que s'apunta com la principal causa explicativa del sistema polític "caciquil" de la Restauració. Comprovam, per tant, com en aquest cas l'explicació del patronatge polític també es basa en els prejudicis i els vells estereotips negatius sobre la pagesia com un col·lectiu ignorant, dependent, passiu, etc.

Els estudis locals: retorn al discurs regeneracionista.

L'esgotament de l'esquema interpretatiu de la "Nova Història Política" va donar pas a tot un seguit d'estudis bastant heterogenis que s'han centrat en les anàlisis microespacials de la localitat i el consistori municipal, i al mateix temps han posat èmfasi en els aspectes del patronatge no només de caire polític, sinó també econòmic i social. Si els estudis anteriors entenien les relacions de patronatge i clientela des de la perspectiva política de l'estat-nació, com una forma de poder que anava de dalt a baix, amb els estudis centrats en l'àmbit local, es varen començar a concebre aquestes relacions com una forma de poder que partia de l'àmbit local i s'amplificava a àmbits de caire estatal. Al mateix temps, aquests estudis varen començar a posar èmfasi en les arrels socioeconòmiques de les relacions de patronatge al mateix temps que

retornaven la figura del gran propietari de terres en el centre de les xarxes d'influència personal.

De qualque manera, aquests estudis centrats en el poder de les elits locals varen recuperar en certs aspectes el discurs regeneracionista en el sentit que veien el patronatge polític com un conjunt de pràctiques orientades a reproduir els privilegis dels grups terratinents i la desigualtat social en general. Amb l'ímpetu de deslligar aquest fenomen de explicacions estrictament polítiques i de ressaltar la seva vinculació a qüestions de naturalesa econòmica, es va començar a explicar en el marc de les estratègies de producció i reproducció social de les oligarquies, especialment les agràries (Cruz Artacho, 1999: 117).⁵⁶ D'aquesta manera, es van iniciar estudis sobre el control de les institucions municipals per part de determinades famílies terratinents com a estratègia econòmica de manteniment del seu predomini social a nivell local. Per al Cas de Mallorca, Pere Salas Vives ha reparat que l'estabilitat i la longevitat de del control de les institucions municipals per part de determinades famílies a moltes viles de la Part Forana ha anat paral·lela al seu predomini econòmic (1997: 216). Comprovam per tant, com les posicions del poder local durant la Restauració s'han entès com a objectius en el marc d'estratègies de classe (Millán, 2000b: 103).⁵⁷ En aquesta línia, Ramon Garrabou

ha assenyalat que *las dificultades de fines de siglo [XIX] habían servido a los grandes propietarios para tomar conciencia de que sólo un control creciente del aparato estatal les permitiría su hegemonía* (Citat a Cruz Artacho, 1999: 117).⁵⁸ D'aquesta manera, s'entén que el patronatge polític va servir a les elits terratinents locals del món rural per conquerir l'estat i posar-lo al servei dels seus interessos, o almanco per mantenir una posició de força en la negociació de l'acció de l'estat en les seves respectives viles. Des d'aquest punt de vista, hem d'entendre que el control de l'estat per part de les oligarquies locals –sobretot el control del consistori municipal— els servia per mantenir la seva influència i predomini sobre la població local, ja no només a través del seu patrimoni econòmic, sinó també a través del control de l'administració. En aquest sentit, s'ha destacat que en l'època de la Restauració els Ajuntaments tenien atribucions molt importants pel que fa a qüestions fiscals o de reclutament militar, la qual cosa suposava per a les famílies que el controlaven, el fet de tenir a la seva disposició un important repertori de recursos per establir una relació de

⁵⁶ Com a exemples d'aquest tipus d'estudi se cita a CRUZ ARTACHO, S. 1994. *Caciques y campesinos. Poder político, modernización agraria y conflictividad rural en Granada, 1890-1923*. Madrid: Ediciones Libertarias. MARTÍNEZ MARTÍN, M. 1995. *Revolución liberal y cambio agrario en la alta Andalucía*. Granada: Universidad de Granada. MARTÍNEZ LÓPEZ, D. 1996. *Tierra, herencia y matrimonio. Un modelo sobre la formación de la burguesía agraria andaluza (Siglos XVIII y XIX)*. Jaén: Universidad de Jaén.

⁵⁷ Jesús Millán posa com a exemples d'aquest tipus d'estudis: MARTÍNEZ LÓPEZ, D. 1996. *Tierra, herencia y matrimonio. Un modelo sobre la formación de la burguesía*

agraria andaluza (Siglos XVIII y XIX). Jaén: Universidad de Jaén. També RÚJULA, P. (coord.). 1995. *Aceite, carlismo y conservadurismo político. El bajo Alcañiz durante el siglo XIX*. Alcañiz: Taller de Arqueología de Alcañiz. També SALAS, P. 1997. *El poder i els poderosos a les viles de Mallorca. 1868-1898*. Palma: Documenta. També TOSCAS, E. 1997. *L'estat i els poders locals a la Catalunya del segle XIX. Una visió des de Sarrià (1780-1860)*. Barcelona: Abadia de Montserrat. També GONZÁLEZ de MOLINA, M. 1993. “La funcionalidad de los poderes locales en la economía orgánica” a *Noticario de historia agraria*, núm. 6.

⁵⁸ Cita original: GARRABOU, R. 1985. “La crisis agraria española de finales de siglo XIX: una etapa de desarrollo del capitalismo” a R. Garrabou el al.: *Historia agraria de la España contemporánea II. Expansión y crisis (1850-1900)*. Barcelona: Crítica, p. 540.

patronatge amb la població de les respectives viles (Millán, 2000b: 104).⁵⁹

En el marc d'aquest tipus d'investigacions, la interpretació històrica del funcionament de les clienteleles ja no es basa en mecanismes de reciprocitat a través del favor, sinó en dependències contractuals —a nivell laboral o d'accés a la terra— i en estratègies familiars de reproducció i transmissió del patrimoni. Per altra banda, els estudis sobre viles de Mallorca fets per Isabel Moll i Pere Salas han demostrat que el control efectiu del consistori només era possible en cas que les famílies dominants estassin ben arrelades a l'entorn local, la qual cosa era impossible en el cas de grans propietaris absentistes (2002: 167-168). Així s'entén que el control efectiu del poder local era una estratègia de determinades famílies i determinats grups oligàrquics ben vàlida per a la reproducció dels seu predomini social.

Aquest tipus d'estudi que acabam de descriure té el mèrit de reconèixer la rellevància del context local i de focalitzar l'estudi del patronatge polític a les viles rurals i els seus consistoris municipals; però tanmateix no suposa un reconeixement de la subjectivitat històrica dels col·lectius pagesos que les poblaven, ja que les relacions de patronatge són vistes com a simples estratègies de classe i reproducció oligàrquica per part de les elits locals. El patronatge polític s'explica única i exclusivament des del punt de vista dels interessos de les elits econòmiques locals, però en cap moment es demana per les raons que empenyen als col·lectius pagesos subalterns a actuar d'acord amb les indicacions dels seus respectius patrons més enllà de la dependència econòmica i la coacció.

⁵⁹ Amb relació a això Jesús Millán cita a PRO, J. 1993. "Las elites locales y el poder fiscal del estado en la España contemporánea" a *Les élites locales et l'Etat dans l'Espagne moderne du XVIe au XIXe siècle*. CNRC: Paris. També PRO, J. 1995. "Las élites en la España liberal: clases y redes en la definición del espacio social (1808-1931)" a *Historia Social*, núm. 21.

L'acció col·lectiva de la pagesia no s'explica des del punt de vista de la seva pròpia subjectivitat.

Així mateix, en molts estudis de caràcter local sobre les relacions patrono-clientelars a l'estat espanyol durant la Restauració, aquestes relacions no només s'han entès des de la perspectiva de la reproducció oligàrquica de les elits locals, sinó que també s'ha intentat aprofundir en les lògiques d'actuació de la clientela local, és a dir, dels col·lectius pagesos vinculats als seus respectius patrons. Per abordar aquesta qüestió, s'ha assenyalat que va ser de gran importància la difusió del bagatge teòric que va oferir la feina feta pels diferents científics socials vinculats a l'anomenada escola dels *Peasant Studies* com Chayanov, Shanin, Alavi o Scott. Per altra banda la feina feta per molts antropòlegs socials "mediterrànistes" com Davis o Gellner també ha tingut la seva influència en la historiografia estatal (Cruz Artacho: 1999: 118).⁶⁰ D'aquesta manera, les relacions de patronatge es varen començar a interpretar en funció de la reproducció de l'anomenada "comunitat rural" de caràcter local en el marc de la qual es donaven.

Sovint aquestes "comunitats rurals" han estat vistes en la línia que ho han fet els clàssics dels *Peasant Studies* com a unitats de producció i consum que tenen

⁶⁰ Obres de referència: CHAYANOV, A. V. 1976. *The theory of peasant economy*. Wisconsin: Wisconsin University Press. També SHANIN, T. 1979. "El campesino como factor político" a T. Shanin (ed.): *Campesinos y sociedades campesinas*. FCE: México. També ALAVI, H. 1976. *Las clases campesinas y las lealtades primordiales*. Barcelona: Anagrama. També DAVIS, J. 1980. *Antropología delle società mediterranee. Un'analisi comparata*. Torino: Rosenberg & Sieller. També SCOTT, J. C. 1985. "Patronazgo o explotación" a E. Gellner et al.: *Patronos y clientes en las sociedades mediterráneas*. Madrid: Júcar. També GELLNER, E. et al. 1985. *Patronos y clientes en las sociedades mediterráneas*. Madrid: Júcar.

com a finalitat darrera assolir els mínims per a la subsistència necessaris per a la seva autoreproducció (Galeski, 1977: 136-145). En aquest sentit, el manteniment pacífic de les relacions de patronatge i clientela s'explicava per les condicions de producció i subsistència a nivell local. De totes maneres, des d'aquest punt de vista, no s'interpretava l'acció individual o col·lectiva dels pagesos com a part del funcionament de la “comunitat rural”, sinó com un acte voluntari a la recerca d'un benefici propi, orientat això sí a la consecució de les garanties mínimes per a la subsistència.

En relació a això, Rafael Cruz Artacho, en el seu estudi sobre diverses vil·les pageses de la província de Granada, planteja les relacions entre patró i clients com un intercanvi recíproc que té una traducció material ben plausible i va molt més enllà de l'intercanvi simbòlic de favors (1996: 202). Aquest autor basa les seves tesis sobretot en l'obra de James C. Scott i en elles defensa els interessos que té la pagesia com a classe imbricada en les estructures tradicionals de la “comunitat rural” en mantenir les relacions de patronatge i clientelisme encara que això la condemni a una posició de subordinació, ja que assegurin la subsistència de la unitat domèstica familiar (*Ibid.*).⁶¹ En aquest sentit, el patró ofereix al client els mitjans bàsics per a la subsistència, l'assegurança d'un mínim que permet la supervivència en casos de crisi, la protecció davant perills externs, la mediació amb l'administració pública i una autoritat col·lectiva que permeti a nivell local la cooperació necessària per a la reproducció de la família com a unitat domèstica de producció i consum. Per la seva banda el client ofereix al patró la seva mà d'obra i, excepcionalment, en temps d'eleccions, el vot. Es tracta d'un intercanvi recíproc en el qual les dues parts hi guanyen.

⁶¹ Obra de referència: SCOTT, J. C. 1985. “Patronazgo o explotación” a E. Gellner *et al.*: *Patronos y clientes en las sociedades mediterráneas*. Madrid: Júcar, p. 38-40.

Per altra banda, el mateix James C. Scott, ha assenyalat que les relacions de reciprocitat en el sí de les anomenades “comunitats rurals” es veuen culturalment regulades per un codi ètic de comportament socialment compartit, en el qual s'entenen les relacions socials amb les elits locals de propietaris agrícoles a partir de la idea del dret a la supervivència de qualsevol persona, és a dir, a gaudir del mínim per a la subsistència (1976: 167-179). Es tracta d'una ètica pagesa de la subsistència, la conceptualització de la qual s'ha inspirat en gran part en la idea de “economia moral de la multitud” elaborada llargament per Edward P. Thompson en el seu moment (1971 [1979]: 66). Segons aquest historiador marxista la noció de “economia moral” *supone nociones del bien público categórica y apasionadamente sostenidas, que ciertamente encontraban algún apoyo en la tradición paternalista de las autoridades; nociones de las que el pueblo a su vez, se hacía eco tan estrepitosamente que las autoridades eran en cierta medida sus prisioneras (Ibid.)*. En realitat aquesta actitud conservadora davant el creixement econòmic i les jerarquies socials no era exclusiva de la pagesia, sinó del conjunt de les classes populars, però a finals dels anys setanta del segle XX Scott l'assimilava única i exclusivament a la condició pagesa. Segons aquest autor l'anomenada “ètica de la subsistència” deriva del fet que la família pagesa actuava al mateix temps com unitat de producció i com a unitat de consum: *The distinctive economic behavior of the subsistence oriented peasant family results from the fact that, unlike a capitalist enterprise, it is a unit of consumption as well as a unit of production. The family begins with a more or less irreducible subsistence consumer demand, based on its size, which it must meet in order to continue as a unit. Meeting those minimal human needs in a reliable and stable way is the central criterion which knits together choices* (1976: 13)

A partir d'aquestes premisses, es pot pensar en l'acció positiva dels col·lectius pagesos en la reproducció de les relacions de patronatge en el marc de l'anomenada "comunitat rural" local com a una estratègia col·lectiva de classe, en la qual les famílies pageses es conformaven amb el mínim per subsistir que aquestes relacions els oferien. Sembla que en línies generals aquest és l'argument que se sosté en treballs com els de A. Garrido o A. Sabio que han estudiat com el conflicte social en el marc de la "comunitat rural" s'ha mantingut en moltes ocasions dins els límits de les relacions de patronatge per mor dels riscos de perdre els beneficis del paternalisme si s'intentava una reivindicació laboral estable o se sostenia una alternativa política (Millán, 2000b: 105-106).⁶²

Tot i que des de cert punt de vista, les tesis de Scott suposen l'afirmació de l'elaboració cultural dels propis interessos per part dels col·lectius pagesos, allò que fan tant Cruz, com els teòrics dels *Peasant Studies* que aquest autor cita constantment, és aplicar els vells esquemes liberals que entenen l'individu com a subjecte sobirà conscient dels seus interessos materials reals —màxim benefici a partir del mínim cost—, i afegir-li certes clàusules o característiques que es consideren elements inherents l'ètica de comportament dels col·lectius pagesos. D'entre aquests elements, hem de destacar sobretot la subsistència —no el màxim benefici— com a objectiu primordial d'una pagesia conservadora per naturalesa, com ja hem vist en els paràgrafs anteriors. Per altra banda, un segon element amb el qual s'ha

⁶² Obres de referència: GARRIDO, A. 1998. *Favor e indiferencia. Caciquismo y vida política en Cantabria (1902-1923)*. Santander: Universidad de Cantabria. També SABIO A. 1998. "El capitalismo agrario a través de la renta en una agricultura orgánica. Les estratègies d'un ministre a finals de segle XIX a l'Aragó" a *Recerques*, núm. 37. També SABIO, A. 1999. "La política menuda del consejo municipal y la gestión de los recursos: una radiografía de alcaldes y concejales de Egea (1868-1900)" a *Suessetania*, núm. 18.

caracteritzat la idiosincràsia pagesa és el reconeixement innat de les jerarquies socials i de l'autoritat natural dels grans propietaris.

En aquest sentit, John Davis ha afirmat que *patronage exists whenever men adopt a posture of deference to those more powerful than they and gain access to resources as a result* (Citat a Mitchell, 2002: 152).⁶³ Encara que el client pugui treure un benefici concret de les seves relacions amb el patró, allò que destaca Davis és el fet que ha d'estar predisposat a reconèixer l'autoritat de les famílies que ocupen els llocs més elevats de la piràmide social. Aquesta predisposició a la deferència és una característica que molts estudiosos de les societats pageses han considerat com a pròpia del camperolat. En aquest sentit, Ralph Gibson i Martin Blinkhorn han utilitzat el concepte d'autoritat tradicional de Max Weber per explicar aquesta predisposició a la deferència dels col·lectius pagesos a partir de la transmissió de l'herència de les propietats rústiques de les grans famílies terratinents de generació en generació des de temps immemorials, fins al punt que les jerarquies socials es veien com a quelcom natural i la preeminència social com un patrimoni de segons quines famílies ben arrelades a l'àmbit local (1991: 10).⁶⁴ Teodor Shanin, per la seva part, ha assenyalat que, a les societats pageses, la propietat de la terra no només té un valor econòmic, sinó també un valor simbòlic que legitima el poder de les elits propietàries: *La forma del sistema social de organización del poder influye profundamente en el proceso que opera en la economía campesina. Pero cualesquiera que sea la forma, la tierra otorga prestigio e influencia excepcionales que no pueden ser expresados en términos puramente*

⁶³ Citat a DAVIS, J. 1977. *People of the Mediterranean*. London: Routledge and Kegan Paul, p. 132.

⁶⁴ Obra de referència: WEBER, M. 1968. *Economy and Society: an Outline of Interpretative Sociology*. Berkeley: Calif, vol. 1: p. 226-241.

económicos. Tierra significa poder y, recíprocamente, el poder se traslada a menudo a la tierra y al propietario de la tierra (1976: 34). D'aquesta manera el reconeixement de la superioritat social de qui ostenta la propietat de la terra es considera un tret essencial de la condició pagesa.

Tenint en compte la “ètica de la subsistència” i el reconeixement de les jerarquies socials com a prerrogatives que expliquen el comportament de la pagesia, l'esquema utilitarista del comportament de l'individu d'acord amb raonaments de caire instrumental agafa cert sentit: el pagès estableix relacions de caire clientelar amb el patró perquè li assegurin la subsistència de la seva família com a unitat de consum en el context de d'unes relacions de caràcter jeràrquic i vertical considerades de manera preestablerta com a pròpies de la “comunitat rural”. Igualment, només si al patró li interessa exclusivament transmetre el seu patrimoni i reproduir el seu predomini social en el context de la “comunitat rural” s'expliquen les concessions paternalistes als seus clients. En aquest sentit, la reproducció de les estructures socioeconòmiques de la “comunitat rural” esdevé la única motivació “objectiva” que empeny tant a patrons com a clients a cooperar entre ells i a relacionar-se en termes de reciprocitat jeràrquica.

Aquest esquema suposa una forma utilitarista d'entendre la mateixa acció col·lectiva que no resisteix les crítiques olsonianes basades en la figura del *free-rider* (Izquierdo, 2001: 53-56).⁶⁵ Si la postura de deferència de la població pagesa amb relació a ls respectius patrons s'explica com una forma d'assegurar la subsistència de les famílies que les componen com a unitats de producció i consum, un pagès en concret podia decidir no acomplir amb les seves obligacions com a client i al mateix temps gaudir dels beneficis col·lectius del

paternalisme patronal quan aquest s'exercia amb relació a tot el col·lectiu de clients. Davant aquest tipus de crítiques, es pot argumentar com ho ha fet el polítòleg Ramón Maiz que les mateixes estructures de les clienteleles com a grups socials oferien un joc d'incentius selectius per part dels patrons, que afavorien l'acció col·lectiva i anul·laven la possibilitat d'actituds del tipus *free-rider* (Robles Egea, 1996: 9).⁶⁶ Segons aquest autor, en el marc de les estructures clientelars, els patrons recompensaven la cooperació en el manteniment de l'ordre tradicional i castigaven els individus que es desentenien de les normes i anaven per lliure. Aquesta casta d'argumentació sobre els incentius selectius que expliquen l'acció social cooperativa des d'un punt de vista individualista i utilitarista, ha estat durament criticada per Jesús Izquierdo, ja que la realització mateixa dels incentius positius o negatius requereix la mateixa cooperació social de tot el grup clientelar i, per tant, l'existència d'aquests incentius no explica per què un client ha de voler col·laborar en el càstig del consemblant que no ha acomplert amb els seus deures, si ell mateix també se'ls pot botar (2001: 69). De la mateixa manera, això tampoc explica per què un possible client decideix introduir-se en el grup clientelar i acatar les normes que hi imperen. En certa manera, la teoria dels incentius selectius explica la reproducció de les estructures comunitàries una vegada han estat instituïdes i els seus membres han estat adscrits a elles, però és incapaç d'explicar les causes de l'acció cooperativa en el marc d'aquestes estructures. En aquest sentit, des del punt de vista de la racionalitat purament instrumental i individualista l'acció col·lectiva sembla que no és possible.

⁶⁵ Obra de referència: OLSON, M. 1965. *La lógica de la acción colectiva. Bienes públicos y la teoría de grupos*. México, 1992. (No se cita la editorial).

⁶⁶ Obra de referència: MAIZ, R. 1996. “Estrategia e institución: el análisis de las dimensiones *macro* del clientelismo político” a A. Robles Egea (comp.): *Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, p. 43-71.

Per altra banda, una altra crítica que podem fer als estudis basats en la combinació de pressupòsits de comportament genuïnament pagesos i l'acció utilitarista al respecte, consisteix en el fet que des d'aquesta perspectiva, es té en compte l'agència dels col·lectius pagesos en la reproducció a nivell local d'aquest ordre social determinat, però no les motivacions subjectives que els empenyen. Des d'aquest punt de vista es mostra al pagès o a la pagesa atrapats en un marc de relacions patrono-clientelars preexistents que predeterminen la seva acció social, però no es planteja en cap moment la percepció que tenien de tot plegat. S'adjudiquen a la pagesia una sèrie de característiques pròpies a partir d'un examen empíric del seu comportament, però no és respon a la pregunta de per què els pagesos i les pageses prefereixen comportar-se així i no d'una altra manera. Almanco, aquesta pregunta no es contesta des de la perspectiva subjectiva dels propis col·lectius pagesos. És per això que pensam que des d'aquest esquema interpretatiu no es reconeix la subjectivitat històrica del col·lectius pagesos, ja que no són ni els seus desigs ni la seva voluntat allò que es considera que empeny la seva acció a favor de la reproducció de la "comunitat rural" local. Això, si de cas, es pressuposa sense comprovar-ho empíricament.

Una altra cosa que hem de tenir en compte és que quan les estructures de les "comunitats rurals" orientades a la subsistència s'exposen a les dinàmiques de canvi històric com a objecte d'estudi de la historiografia, una altra vegada, la única resposta per part de la comunitat historiogràfica és l'aplicació sistemàtica de la vella narrativa del progrés. Aquest esquema d'interpretació del canvi històric serveix a molts historiadors per ressaltar només l'agència social i la subjectivitat històrica dels col·lectius pagesos que, com a resposta a l'abandonament de les pràctiques paternalistes per part dels patrons, varen rompre amb les velles solidaritats verticals pròpies de l'anomenada "comunitat rural" i es varen

adherir a partits i organitzacions polítiques esquerranes de classe. Aquest es el cas dels estudis de Salvador Cruz Artacho sobre certes viles de la província de Granada (1996: 212-213).

Això també passa tant en l'obra de James C. Scott com en la de Edward P. Thompson, que s'han preocupat només en analitzar com les economies morals –ja sigui de la pagesia o de la "multitud"—han servit per legitimar ideològicament revoltes contra les classes superiors, quan es considerava que aquestes darreres no es comportaven d'acord amb els codis ètics de reciprocitat compartits socialment. En el cas de Thompson, aquest autor utilitza la noció de "economia moral" per explicar la legitimació popular dels motins urbans de l'Anglaterra del segle XVIII (1971 [1979]: 66). Scott fa el mateix per explicar les revoltes pageses al sud-est asiàtic.

D'aquesta manera, observam com se segueix reproduint la vella tendència a la historiografia de l'estat espanyol d'ignorar la subjectivitat històrica dels pagesos que no orientaren la seva acció social en la mateixa línia que les directrius preestablertes per la narrativa del progrés. Per altra banda, es deixa oberta la porta a explicar la continuïtat de les relacions de caràcter patrono-clientelar com a conseqüència d'un profund adoctrinament ideològic de dretanització per part sobretot de les institucions eclesiàstiques, per la qual cosa el vell estereotip del pagès *paleto* manipulat pels "cacics" i el clergat torna a fer acte de presència.

La cultura pagesa i el consens patronal.

La vessant ideològica o cultural de les relacions de patronatge i clientela no sempre es vista com una manipulació dels sectors patronals amb relació a la clientela. Ja hem vist com per exemple James C. Scott ha identificat codis ètics de comportament a partir dels quals els col·lectius pagesos han acceptat la deferència respecte les jerarquies socials. Curiosament, aquesta manera de veure les relacions de patronatge com a eina pels

grups subalterns de la societat per a compensar els desequilibris socials, considerada pròpia del món rural, és molt semblant a la manera en què antropòlegs mediterrànies com John Davis han volgut veure les relacions de patronatge des de la perspectiva de classe dels interessos del col·lectiu de clients dependents dels patrons. Fent al·lusió al concepte de “honor”, tan utilitzat des d’aquesta branca de l’antropologia, Davis obre la porta a la possibilitat que els codis ètics que sostenen les relacions de patronatge puguin ser utilitzats pels grups subordinats com a forma de defensar els seus propis interessos de classe a través de l’exigència al patró d’una actitud paternalista: *El patronazgo esta asociado al honor, porque el honor es un código moral donde se clasifica a pobres y a ricos y donde el acento recae en su interdependencia como en ningún otro lenguaje de la estratificación; porque el lenguaje del honor es el que utilizan los débiles para mitigar las consecuencias del desamparo en esta relación* (Citat a González Alcántud, 1996: 27-28).⁶⁷

Tot i que des del camp de l’antropologia política i els estudis pagesos s’ha treballat molt sobre els codis ètics de comportament que marquen les relacions de patronatge a partir sobretot de conceptes com “economia moral” o “honor” (*Ibid.*: 23-29), sembla que en el camp de la historiografia de l’estat espanyol i d’arreu d’Europa les explicacions “culturals” sobre el bon funcionament i la persistència de les relacions de patronatge a l’àmbit rural s’han basat en la teorització gramsciana sobre l’hegemonia ideològica i la generació de consensos en contextos culturals donats (Gibson i Blinkhorn, 1991: 15).⁶⁸ Des d’aquesta perspectiva,

s’ha assenyalat fent referència a les ideologies que històricament han sostingut el poder de les elits terratinents al món rural que *it will no to do to have an overly simple picture of ideological manipulation. There is an increasing consensus that rural (or urban) populations could not be brought to believe just anything; there have to be something in it for them. In other terms, the development of an ideological hegemony usually involved an ongoing and complex process of interaction, of consensus, of the negotiation of consent* (*Ibid.*). Observam, per tant, que es plantegen les relacions de patronatge no com una imposició des de dalt, sinó com una negociació del consens entre elits i sectors populars pagesos.

Tanmateix, l’examen de la producció historiogràfica a l’estat espanyol i al conjunt europeu ens indica que aquest bagatge teòric s’ha aplicat sobretot en el cas d’estudis en els quals prima per damunt de tot el punt de vista de les elits oligàrquiques locals. Es tracta per exemple d’estudis sobre l’assumpció dels consensos i la ideologia conservadora paternalista per part dels col·lectius de patrons, i sobre com això es va traduir en actuacions que anaven en contra dels propis interessos des del punt de vista utilitarista, és a dir, a nivell individual i estrictament econòmic. Per exemple, Pierre Leveque ha assenyalat com certs grans propietaris rurals de la Borgonya entenien que la seva posició de predomini social comportava certs “deures públics”, com escoltar les demandes dels seus subalterns o exercir la caritat de forma generosa (1991: 66). Pel que fa a l’estat espanyol, Martín Rodrigo ha analitzat el discurs i les pràctiques socials de caire paternalista dels marquesos de Comillas com a estratègia per convertir el seu domini polític i econòmic basat en

⁶⁷ Cita original: DAVIS, J. 1977. *People of the Mediterranean. An Essay in Comparative Social Anthropology*. London: Routledge & Kegan Paul. (No se cita la pàgina).

⁶⁸ Entre d’altres obres, Gibson i Blinkhorn citen com a textos de teorització d’arrel gramsciana que han influenciat la historiografia sobre les relacions de patronatge

i clientelisme a FEMIA, J. 1975. “Hegemony and Consciousness in the Thought of Antonio Gramsci” a *Political Studies*, núm. 1. També HALL, S.; LUMLEY, L. i McLENNAN, G. 1977. “Politics and ideology” a *Working Papers in Cultural Studies*, núm. 10.

l'imperi financer i industrial que controlaven, en hegemonia intel·lectual, moral i cultural (2000: 35-36). Un altre exemple pot ser l'estudi de Manuel Marín sobre l'industrial terrassenc Pau Burull, un "cacic" del partit conservador que va desplegar tot un seguit de pràctiques paternalistes —com per exemple el crèdit a baix interès— en una estratègia per construir-se una imatge positiva de bon empresari que li suposàs un capital simbòlic per legitimar les profundes desigualtats socials (2000: 34)

Sembla que en tots aquests casos es comparteix la mateixa ideologia conservadora amb la qual s'ha identificat històricament al món rural en general. Ens estem referint a una ideologia basada en la narrativa de la degeneració històrica que mira nostàlgicament cap al passat com una època qualitativament millor. És en aquest sentit que Edward P. Thompson ha afirmat que *el paternalismo como mito o ideología mira siempre hacía atrás. Se presenta en la historia inglesa menos como realidad que como modelo de antigüedad recientemente acabada, edad de oro de la cual los actuales modos y maneras constituyen una degeneración* (1978a [1979]: 18). A aquest discurs clarament conservador se li oposa les narratives del progrés pròpies de la modernitat i les esquerres.

En aquest sentit, a partir de l'anàlisi comparativa de la dinàmica històrica durant els segles XIX i XX del predomini social de les elits terratinents en el marc de les "comunitats rurals" de tot Europa Occidental, tant Martin Blinkhorn i Ralph Gibson per una part, com Jesús Millán per l'altra, han establert un doble model de canvi (Gibson i Blinkhorn, 1991: 2; Millán, 2000b: 106). Segons aquests autors, en certs casos l'anomenada "comunitat rural" és va desintegrar per diverses raons i això desembocà en la progressiva militància de molts col·lectius pagesos en organitzacions d'esquerres. Aquest és el cas de regions com la província de Badajoz, la Vall del Po, la Catalunya Nova o Andalusia Oriental (Rees, 1991: 235-249; Cardoza, 1991: 181-199; Mayayo, 1995: 47-56; Cruz

Artacho, 1996: 191-215). Per altra banda, el segon model d'evolució històrica és el d'aquelles regions en les quals les estructures de les "comunitats rurals" s'adaptaren als canvis econòmics propis de la modernització del camp, la qual cosa va permetre que se segueixin reproduint les velles solidaritats verticals. És en aquest cas que l'expansió ideològica del paternalisme conservador va jugar un paper important en el manteniment dels consensos necessaris per a la cohesió de les estructures verticals. Com a exemples de regions en les quals s'ha donat aquesta dinàmica d'evolució s'han assenyalat la Borgonya del segle XIX estudiada per Pierre Leveque (1991: 53-79); la regió alemanya de Hesse Cassel a principis de segle XX que ha tractat Gregory W. Pedlow (1991: 111-131); o la Navarra de just abans de la guerra civil de 1936 (Blinkhorn, 1991: 216-236)

Pel que fa al cas de la Mallorca rural de principis del segle XX, Isabel Pañarrúbia l'ha classificat l'ordre social predominant a la ruralia en aquest darrer grup (Peñarrubia, 1998: 24-25). Aquesta autora ha assenyalat com el desplegament de tot un seguit d'institucions i associacions de caire conservador com patronats agrícoles o caixes rurals, juntament amb l'acció ideològica decidida de les institucions eclesiàstiques, varen permetre perllongar els vells consensos en els quals es basava l'hegemonia de l'autoritat patronal, tot i els canvis econòmics agraris i la progressiva capitalització del camp (*Ibid.*).

Tanmateix, allò que s'ha de destacar és el fet que en la majoria d'estudis sobre l'adaptació i la pervivència de les relacions patrono-clientelars, s'entén que tant la iniciativa ideològica d'expandir els mites nostàlgics del paternalisme conservador, com d'adaptar les velles estructures socioeconòmiques als nous temps, parteix sempre de les elits terratinents, com a estratègia per perpetuar el seu predomini i la seva influència. S'ha de reconèixer que en els estudis sobre l'hegemonia cultural del conservadorisme que permetia que les

relacions de patronatge es reproduïssin, es deixa de veure l'acció ideològica de les elits culturals conservadores com una simple manipulació. Encara que sovint es posa èmfasi en el fet que a través del paternalisme, els col·lectius subalterns de les “comunitats rurals” trobaven maneres de defensar els seus propis interessos, en cap moment es presenten les relacions de patronatge i clientela com el producte de la iniciativa d'aquests mateixos col·lectius.

Així mateix, en els pocs casos en els quals s'insinua aquesta possibilitat, el fet de veure la reproducció de les relacions de patronatge com a acció col·lectiva dels grups subordinats mai es pensa en termes culturals de motivacions i percepcions subjectives, sinó com una defensa dels interessos materials de classe predeterminats per les estructures de producció i consum. Com ja hem vist anteriorment, aquesta casta d'argumentació suposa una forma utilitarista d'entendre la mateixa acció col·lectiva que no resisteix les crítiques olsonianes basades en la figura del *freerider* (Izquierdo, 2001: 53-56).

Queda clar, per tant, que, per una part, la teoria gramsciana de l'hegemonia se sol aplicar en el marc de la historiografia estatal únicament de dalt a baix, des de les elits del clergat i el patrons a les clientele populars. Per altra banda, només s'explica l'agència dels sectors populars de la pagesia en el manteniment de les relacions de patronatge a partir de pressupòsits de caire exclusivament utilitarista. En aquest sentit, ja hem vist que les explicacions de la deferència dels col·lectius pagesos en el marc de les relacions patrono-clientelars des d'una perspectiva utilitarista – individualista o de classe – no són satisfactòries i, per paga, estableixen de manera predeterminada quins són els interessos “naturals” de la pagesia, sense tenir en compte les percepcions subjectives dels propis col·lectius pagesos. Arribam a la conclusió per tant que les explicacions del patronatge polític que combinen la teoria gramsciana de l'hegemonia combinada amb pressupòsits

utilitaristes sobre l'acció dels col·lectius pagesos es desvela insuficient tant en la seva vessant epistemològica com com pel que fa al reconeixement de la subjectivitat històrica d'aquests grups subalterns.

Les identitats locals i les insuficiències de l'estat.

Fins ara hem observat com en la producció historiogràfica dels darrers decennis sobre les relacions de patronatge en el context local, la perspectiva de classe ha estat clarament predominant. Així mateix, de manera més aviat excepcional, darrerament s'ha tornat a centrar l'atenció en el tema del patronatge polític cap a l'àmbit estatal, la qual cosa, en la mesura en què també es tenen en compte les dinàmiques locals, possibilita que pugui començar a entendre el mal anomenat “caciquisme” des de la perspectiva de relacions de poder de caire territorial, no només des d'una perspectiva exclusivament de classe.

Un dels historiadors que ha plantejat d'aquesta manera el fenomen del patronatge polític ha estat José Álvarez Junco, qui ha basat la seva interpretació en la diferenciació clara a l'estat espanyol del segle XIX i la primera meitat del XX entre un món rural atomitzat i uns poders urbans centralitzadors (1996: 71). Per aquest autor, el patronatge polític és l'expressió d'un pacte entre unes institucions estatals que no acompanyen la seva voluntat centralitzadora amb una acció nacionalitzadora espanyola a nivell cultural i administratiu suficientment potent, per una banda; i unes elits locals que es resisteixen a abandonar les quotes de poder que havien aconseguit, i s'aferren al desenvolupament d'unes identitats locals que encara es mostren molt vitals davant la pràctica inexistència d'una identitat nacional espanyola consolidada. En la mateixa línia, Manuel Zafra ha destacat que el fenomen del “caciquisme” de la Restauració no s'entén si no es té en compte que el desplegament de la xarxa administrativa de l'estat es va fer a sobre d'unes xarxes clientelars

preexistents controlades per les oligarquies locals (1996: 98).

Així, es pot entendre el “caciquisme” des del conflicte entre poder central urbà i poders locals rurals o provincians, entre una nova identitat nacional espanyola amb moltes dificultats per imposar-se i les velles identitats locals i corporatives pre-nacionals. En aquest sentit, el sistema “caciquil” de la Restauració es veu com un pacte entre ambdues parts que dona estabilitat política al règim de la Restauració. El “cacic” esdevé un intermediari imprescindible entre els dos móns, el qual per una banda defensa els interessos del territori que representa i per l'altra dona estabilitat política als poders centrals. Observam, per tant, com en part es recuperen les velles tesis de l'anomenada en el seu moment “Nova Història Política”, però no des del punt de vista de la funcionalitat respecte al règim polític, sinó a partir de la idea de conflicte territorial en el qual les qüestions identitàries hi juguen un paper important. És en el marc d'aquest conflicte entre poder local i poder central que Gloria Martínez Dorado ha explicat la mobilització carlista a Navarra i València en temps de conflicte, transformada en “caciquisme” estabilitzador en èpoques moderades (1996: 117-133).

José Álvarez Junco destaca, per la seva part, que els favors que els patrons polítics atorgaven a la seva clientela no sempre eren de caràcter individual, sinó que sovint tenien un sentit col·lectiu amb relació a ls interessos de la localitat en el seu conjunt (1996: 77). Ens estem referint per exemple a la construcció d'una carretera o la rebaixa de les càrregues fiscals al conjunt de la localitat. Per tant, es pot pensar que era precisament aquest paper de defensor dels interessos locals la principal font de legitimació del poder del patró polític a nivell local. Per altra banda, la inoperància de l'estat i les seves limitacions en la seu desplegament a nivell local també s'ha traduït en una font de legitimació del poder del “cacic” com a intermediari. amb relació a això l'antropòleg Anthony H. Galt ha

assenyalat que a Sicília els patrons locals es mostren sempre interessats en demostrar, la ineficàcia de l'estat i el món oficial, per reforçar la xarxa clientelar que ells mateixos controlen (González Alcántud, 1996: 36).⁶⁹

Sembla que la consideració dels “cacics” com a representats dels interessos locals en conflicte amb el poder central, ja s'havia insinuat anteriorment. En aquest sentit Teodor Shanin a puntava ja a l'any 1976 que les *relaciones patrón-cliente se unen en muchos casos, a la red de “representantes” de organizaciones burocráticas centrales, alcanzando el eslabón más bajo. Empero ambas estructuras pueden chocar, reflejando diferencias entre las políticas centralmente impuestas y los intereses de las elites campesinas locales* (1976: 35).

El fet de plantejar el conflicte territorial entre el món local de l'àmbit rural i els poders centralitzadors no només de l'estat, sinó també del mercat, té el mèrit de donar una visió de l'anomenat “caciquisme” i les relacions de patronatge, més enllà de la perspectiva de classe a nivell local. A partir d'aquí es pot començar a pensar en les entitats locals del món rural com a subjectes històrics independentment de les seves diferències internes de classe. Però, tanmateix, l'èmfasi que autors com Zafra o Álvarez Junco posen en el paper intermediador de les oligarquies locals tendeix a marginar i invisibilitzar l'agència social i la subjectivitat històrica de la resta de membres de la localitat rural, és a dir, els sectors populars de la pagesia. La subjectivitat d'aquests sectors de la “comunitat local” s'insinua en l'obra d'Álvarez Junco quan s'esmenta que la legitimitat de l'autoritat del “cacic” local se sostenia en favors col·lectius per al conjunt de la localitat i se senyala que *la comunidad local en su conjunto tenía que percibir [el favor] como una ganancia*

⁶⁹ Obra de referència: GALT, A. H. 1974. “Rethinking Patron-Client Relationships: The Real System and the Official System in Southern Italy”, a *Anthropological Quarterly*, Vol. 47, núm. 2, p. 196-197.

obtenida gracias a las gestiones de su benefactor (1996: 77). Però, tanmateix, aquest autor no aprofundeix en el procés cultural que a nivell intern de la localitat permet als col·lectius subalterns percebre la construcció d'una carretera com el favor personal del patró polític local. En aquest sentit, els consensos que permeten l'establiment d'unes normes de representació i reconeixement de portaveus del conjunt de la localitat són ignorats. Pensam que és en el sí d'aquests mecanismes culturals de consens i construcció d'una veu representativa de la localitat que els col·lectius pagesos exerceixen la seva subjectivitat històrica.

Tant Álvarez Junco, com altres pocs historiadors en el sí de la historiografia de l'estat espanyol han pres una postura interpretativa en la mateixa línia, han apuntat d'una manera més o manco indefinida que les raons per les quals els col·lectius pagesos donaven suport als “cacics” com a representants a l'exterior dels interessos territorials de la localitat, es poden explicar com una qüestió de caràcter identitari. En aquest sentit, Álvarez Junco esmenta breument que *como prohombre o notabilidad local, el cacique era el portavoz y valedor de la personalidad colectiva, y en la medida que tenía éxito en su tarea podía servir para incrementar la autoestima colectiva* (1996: 78). Tanmateix, aquest autor només esmenta de passada aquestes motivacions de caire pràcticament psicològic, però no hi aprofundeix.

De manera semblant, Xosé R. Veiga esmenta les pràctiques rituals del vot com a indicis que poden fer pensar en el vot als patrons polítics com un vot identitari de caràcter col·lectiu, però tampoc aprofundeix en la qüestió (2000: 43-44). Segons aquest autor, *las elecciones como un acto estrictamente individual, secreto y en el que solo están interesados el elector, sus ideas, sus intereses y su conciencia, es una realidad por completo inaplicable al siglo XIX [...]. La votación no es sino el último momento de un proceso iniciado horas atrás que incluye un traslado en conjunto, a menudo un alojamiento en la localidad*

donde se asienta la mesa electoral y, finalmente, la entrega de papeletas a la entrada del colegio. El carácter social del acto se refuerza con la comida y la bebida ofrecida a los votantes [...] y en ocasiones (especialmente en el caso de elecciones muy disputadas) con las manifestaciones de júbilo que celebran el triunfo y que hacen todavía más públicos y manifiestos, socializándolos y presentándolos a la comunidad, los apoyos políticos, lo mismo que ocurre con los recibimientos dispensados al esforzado diputado que procedente de Madrid se dispone a pasar los calurosos meses estivales en el distrito (*Ibid.*). Observam com Veiga apunta el caràcter de ritual col·lectiu de la votació al “cacic”, però en realitat només ho presenta com la culminació de certes estratègies de predomini social per part dels patrons polítics.

Possiblement sigui en el camp de l'antropologia que s'han donat certes explicacions per a aquestes fidelitats als “cacics” com a representants territorials. En aquest sentit, Jon P. Mitchell ha reparat per al cas de Malta com la meitat nord de l'arxipèlag ha mostrat històricament la seva fidelitat en el vot al partit demòcrata-cristià, mentre que la meitat sud ha votat sempre el partit laborista, explicant-ho tot plegat com una qüestió d'identitat de lloc, experiència col·lectiva i memòria: *The allegiance to political parties on the basis of place was consolidated by peoples memories – collective and social— of such allegiances in the past. Such memories linked not only parties, but also particular persons, with places –an association which, seen at the systematic level, suggests a kind of patronage, whereby well-placed politicians take care of local's people's interests in return for political support* (2002: 164). Aquestes apreciacions permeten concebre la subjectivitat històrica dels col·lectius pagesos que votaven als respectius “cacics” a l'estat espanyol durant la Restauració com a agents constructors d'una memòria col·lectiva en la qual es vehiculava l'experiència subjectiva de subordinació territorial i s'identificava el

“cacic” com a representant dels interessos de la localitat. Això podria explicar per exemple la fidelitat transgeneracional en el vot de certs grups clientelars a certes famílies vilatanes que Pere Salas Vives ha observat per al cas de vàries viles de la Part Forana de Mallorca a la segona meitat del segle XIX (1997: 270-271).

Per tant, si volem tenir en compte la subjectivitat històrica dels col·lectius pagesos que votaven als “cacics”, la pregunta a contestar no és per què els votaven, sinó per quines raons ells mateixos consideraven que els havien de votar. Només si tenim en compte la construcció discursiva a nivell subjectiu dels pròpies motivacions, desigs i interessos que empenyien a aquelles persones a votar voluntàriament als seus respectius patrons polítics, podrem oferir una explicació completa del mal anomenat “caiquisme” en la qual, endemés, es reconegui la seva pròpia subjectivitat històrica.

2. 3. Entre la raó utilitarista i la presó de les estructures.

(Els límits en la interpretació de l'acció col·lectiva de la pagesia)

Tant el carlisme com el caciquisme conformen dos debats que en la historiografia de l'estat espanyol han estat íntimament relacionats amb el món rural. Per altra banda, són dos temes que, almanco en un principi, varen agafar rellevància en la mesura que afectaven la vida política de l'estat. El carlisme ha de ser considerat com una forma de mobilització política contra l'estat liberal, mentre que el “caciquisme” ha estat vist com l'únic resultat possible d'una negociació entre un món rural organitzat en localitats i un estat liberal incapaç d'expandir-se de manera efectiva en la vida de la població pagesa. Si el carlisme s'ha vist com una font de desordre, el “caciquisme” s'ha considerat un factor d'ordre i estabilitat desmobilitzadora. Tant el carlisme com el “caciquisme”

suposen dos reptes per a la interpretació historiogràfica per mor que la deferència dels col·lectius pagesos amb relació a les elits locals que s'hi dona a ambdós fenòmens sembla, almanco en un primer moment, que no respon a una lògica utilitarista de caire socioeconòmic, ja sigui a nivell individual o a nivell col·lectiu. Tant la fidelitat a la causa carlista, com als patrons polítics que varen sostenir el sistema del “caciquisme” durant la Restauració, pareix a primera vista una actitud irracional mala d'explicar a partir dels esquemes més clàssics d'interpretació històrica.

Les visions d'aquests fenòmens històrics que més impacte efectiu han tingut en la societat de l'estat espanyol han estat les mateixes que les dels seus enemics contemporanis més obertament declarats. Ens estem referint a les visions que es donaren des del bàndol liberal de les guerres carlistes i les explicacions que el cercle d'intel·lectuals regeneracionistes donaren del fenomen del “caciquisme”. Aquestes visions reproduïen clarament els estereotips més pejoratius que requeien sobre la pagesia com a col·lectiu ignorant analfabet i manipulat per la noblesa local i el clergat. L'estereotip contempla uns col·lectius pagesos capaços tant de les violències més irracionals, com de la passivitat més desesperant davant la injustícia social i els dèficits democràtics. Per paga, el mateix estereotip es va acabar convertint en l'explicació causal del comportament dels col·lectius pagesos, la qual cosa va desembocar en una visió reduccionista i essencialista de la història. Ambdós fenòmens eren llegits a partir de la narrativa del progrés com a mostres del retràs que imperava en el món rural de l'estat espanyol. En la mesura que l'acció dels col·lectius pagesos no s'avenia amb el sentit que de manera predeterminada es donava al canvi històric, la seva subjectivitat no era reconeguda en cap moment més enllà del trist paper residual de llast que impedia el progrés de la “nació”. En cap moment es tenia en compte la incidència històrica de l'acció dels col·lectius pagesos que no actuaven d'acord amb els desigs del progrés –ja

sigui en la seva vessant de pràctica quotidiana o en la de mobilització extraordinària—, per la qual cosa es donava una visió fracturada i incompleta de l'evolució de la història de l'estat espanyol.

La influència que el cos teòric del marxisme estructuralista més ortodox va tenir en les facultats d'història a l'estat espanyol a la dècada dels setanta i principis dels vuitanta no va aportar gaires canvis en la visió “regeneracionista” del “caciquisme”, però es va traduir en una nova interpretació de la mobilització carlista des de l'òptica de la lluita de classes. El carlisme es va començar a veure com el fruit d'una aliança estratègica entre els col·lectius pagesos com a classe social i les elits econòmiques rurals, tots plegats contra les agressions que suposaven les reformes de l'estat liberal. A partir d'aquests pressupòsits s'ha entès que les estructures de caràcter socioeconòmic relacionades amb els medis de producció varen empènyer de manera automàtica a la pagesia a rebel·lar-se contra l'estat liberal. Des d'aquest punt de vista, es pot reconèixer l'agència històrica de la pagesia com a classe, però en cap moment es té en compte el seu posicionament subjectiu respecte a la realitat que l'envoltava. L'acció dels col·lectius pagesos no s'explica des de la seva subjectivitat històrica sinó com a un automatisme predeterminat per la seva posició amb relació a les estructures de producció. En aquest sentit, tampoc es reconeixia la subjectivitat històrica dels col·lectius pagesos i es generava un coneixement de la història simplista que podia explicar mobilitzacions conjunturals dels col·lectius pagesos contra l'estat liberal, però que era incapaç d'explicar la fidelitat transgeneracional de moltes famílies pageses a la causa carlista o als seus respectius patrons polítics.

La progressiva recepció per part de la comunitat historiogràfica de l'estat espanyol de les tesis sobre el comportament pagès a l'àmbit econòmic i social que varen elaborar els diferents científics socials lligats a l'anomenada

escola dels *Peasant Studies* —Chayanov, Shanin, etc.— va suposar un canvi important en les interpretacions del carlisme i del patronatge polític durant la Restauració. De l'estudi empíric del comportament dels col·lectius pagesos, aquesta escola va identificar una sèrie de dinàmiques de caràcter socioeconòmic que va caracteritzar com a inherents a la condició pagesa en el marc de formes d'organització que igualment els eren pròpies: la família com a unitat domèstica de producció i consum, i la “comunitat rural” local com a unitat de cooperació pagesa més àmplia. A partir del pressupòsit que les prioritats dels col·lectius pagesos en les seves estratègies de desenvolupament econòmic i social era la subsistència —la reproducció de la unitat domèstica i la “comunitat rural” que l'asseguraven—, l'acció col·lectiva dels pagesos i les pageses en el marc de la mobilització carlista o les relacions de patronatge polític començava a ser vista com a racional des del punt de vista instrumental. El carlisme va començar a ser interpretat com un moviment de defensa d'unes estructures de producció i consum i d'un estil de vida pagès i tradicional que assegurava la subsistència. Per altra banda, les relacions de patronatge polític es podien veure com l'adaptació a l'estat liberal de les estructures d'organització pagesa de caràcter comunitari que asseguraven la supervivència de les famílies.

Igual que es va fer des del marxisme més clàssic, des dels estudis influenciats per les tesis dels *Peasant Studies* es reconeix en tot moment l'agència social de la pagesia. Però no s'aprofundeix en la racionalitat subjectiva del comportament dels col·lectius pagesos, sinó que l'acció ve predeterminada per unes estructures comunitàries d'ordre socioeconòmic considerades pròpiament pageses i per la racionalitat instrumental que de manera predeterminada fixa els interessos “reals” dels col·lectius pagesos sense tenir en compte les seves pròpies percepcions subjectives. Des d'aquesta perspectiva es veu els pagesos encaixonats per unes

estructures d'organització i unes pautes de comportament que es consideren immanents a la seva existència, sense tenir en compte la dinàmica històrica de formació subjectiva, és a dir, sense tenir en compte les causes d'aquests comportaments. Per tant, tot i el treball empíric d'anàlisi del comportament dels col·lectius pagesos que aquesta teorització du a darrera, no s'arriba mai a treure l'aigua clara de les causes profundes del d'aquest comportament, sinó que simplement s'atribueix a la pagesia unes pautes de comportament de manera igualment reduccionista i essencialista. A diferència de la reproducció dels estereotips més simples i grollers que es dona en la historiografia liberal, la caracterització de la pagesia, va acompanyada en aquest cas d'un suport d'anàlisi empírica molt valuós, però a partir d'aquí, només s'identifiquen els comportaments que caracteritzen a la pagesia i no s'expliquen les causes.

Més enllà de les estructures comunitàries de subsistència econòmica, autors com James C. Scott han combinat el bagatge teòric de la *Peasant Studies* amb la teorització sobre la "economia moral de la multitud" que en el seu moment fa defensar Edward P. Thompson. D'aquesta manera, es pot entendre el comportament dels pagesos carlistes o els pagesos fidels als seus patrons polítics, amb relació a codis ètics i morals culturalment sostinguts que regulaven les relacions entre poderosos i humils i oferien l'oportunitat als de baix de rebre els beneficis d'un paternalisme dels de dalt que a la pràctica esdevenia obligatori. Tanmateix, aquestes tesis no han estat aprofitades en el camp de la historiografia per estudiar la subjectivitat històrica dels col·lectius pagesos a l'hora de regular a través de codis culturals les relacions amb els seus patrons. Al contrari, han estat utilitzades per entendre com es va legitimar la dissidència amb relació a les tradicionals relacions de patronatge polític en els casos que les velles estructures de la "comunitat rural" i els vells codis ètics de reciprocitat interclassista es començaven a esquarterar i a abandonar, la

qual cosa es traduïa en la militància política de molts pagesos i pageses a partits i sindicats d'esquerres. D'aquesta manera, tant l'agència social com la subjectivitat històrica de la pagesia només es reconeix en aquells casos que es considera que va d'acord en el sentit de la història basat en la idea de progrés, i no quan va en sentit diferents. Tanmateix, tot i que l'obra de Thompson i Scott deixa les portes obertes al reconeixement de la subjectivitat històrica de la pagesia, les hi deixa exclusivament des d'una perspectiva de classe, és a dir, es contempla la subjectivitat pagesa sempre en contraposició i conflicte —més obert o atenuat— amb les elits econòmiques i culturals a les quals es troba subordinada. És precisament per això que el llegat teòric d'aquests autors es tan útil per explicar la rebel·lió pagesa respecte a les elits terratinents i l'ordre social que sostenia culturalment el clergat, però presenta moltes dificultats per explicar l'enteniment interclassista contra l'estat liberal que representa el carlisme o les fidelitats dels col·lectius pagesos clientelars als seus patrons polítics durant la Restauració.

Per altra banda, des del bagatge teòric del marxisme que podem anomenar "culturalista", també s'han donat explicacions de l'enteniment entre classes en el context local de les viles rurals. Així, la teorització gramsciana de la negociació de consensos a través del concepte d'hegemonia, ha estat utilitzada des de la historiografia estatal per explicar el consentiment dels pagesos fidels a les elits locals, encara que només des de la perspectiva de les mateixes elits. Això suposa una certa sofisticació del vell discurs regeneracionista-liberal sobre la manipulació ideològica de la pagesia, però no es tradueix en un reconeixement de la subjectivitat històrica dels col·lectius pagesos ni explica la lògica del seu comportament.

Així mateix, no totes les explicacions que s'han donat del carlisme i del "caciquisme" es basen en conflicte de classe i en causalitats d'ordre socioeconòmic o d'influència ideològica,

com les que fins ara hem vist. Des d'altres pressupòsits teòrics s'han donat explicacions sobre aquests fenòmens que nosaltres anomenem “organicistes”, ja que tendeixen a concebre els sistemes polítics o els col·lectius pagesos locals com a organismes vius amb relació a ls quals els col·lectius de persones només exerceixen certes funcions de cara al seu bon funcionament i la seva reproducció en el temps. Aquest és el cas de l'escola de la “Nova Història Política” que va tendir a veure el sistema “caciquil” de la Restauració com un ens acabat i autònom en el marc del qual els patrons polítics funcionaven com a mediadors entre dos móns totalment diferents: la realitat local de les viles rurals i l'administració central de la capital. Des d'aquesta perspectiva tan influenciada per la politologia i la sociologia política, es ressalta el paper de les elits locals mediadores i s'invisibilitza l'agència social i la subjectivitat històrica dels col·lectius pagesos, sovint vistos des de la perspectiva de la narrativa del progrés com a col·lectius ignorants i endarrerits. Aquest tipus d'interpretació es vàlida per explicar la reproducció i la pervivència del sistema a través del temps, però es demostra inútil a l'hora de donar explicacions causals, d'explicar el canvi històric i integrar el conflicte en els seu model explicatiu. Darrerament, autors com Álvarez Junco han ressaltat que la relació entre camp ciutat –o capital– no només ha de ser vista com a funcional amb relació a l sistema polític, sinó com a conflictiva. Tanmateix, el conflicte és plantejat per aquest autor i d'altres entre les elits locals i els poders centrals, per la qual cosa s'invisibilitza tant l'agència com la subjectivitat històrica del col·lectius pagesos del camp. Tanmateix, el fet de plantejar un conflicte que no es concep únicament en termes de classe, sinó també en termes de “lloc” o territori deixa les portes obertes a noves interpretacions tant del carlisme com del “caciquisme” amb un potencial explicatiu que s'ha d'aprofitar.

Pel que fa al context local del funcionament de les “comunitats rurals”, des d'una perspectiva “organicista” i

funcionalista s'ha fet cas de les tesis de Mauss sobre l'intercanvi de dons en societats primitives que varen ser recollides més tard per Levi-Strauss. Segons aquesta teoria, les relacions de patronatge polític durant la Restauració, o la fidelitat als líders carlistes de les localitats rurals, s'explica com a resposta als favors de caire paternalista que des de dalt s'han fet als col·lectius pagesos. Es tracta de favors que de qualque manera reclamen la reciprocitat i el retorn. Fins i tot de vegades s'ha fet referència als valors que desprenen les estructures familiars de les unitats domèstiques pageses per explicar la mobilització carlista. D'aquesta manera, observem com s'entén l'acció dels pagesos i pageses de les viles de l'estat espanyol com a resposta positiva automàtica a favor del funcionament de la “comunitat rural” local com a xarxa preestablerta de favors i s'ignora el caràcter voluntarístic i les motivacions subjectives de la seves accions quotidianes o mobilitzacions més extraordinàries. Com les demés aproximacions “organicistes” aquesta interpretació de les fidelitats dels col·lectius pagesos en vers a les elits locals en el context de la “comunitat rural”, només expliquen la reproducció del sistema, però no són satisfactòries per explicar les seves causes i la seva gènesi, al mateix temps que ignoren el conflicte i el canvi històric. Des d'aquest esquema interpretatiu, l'acció ve determinada per unes estructures comunitàries que semblen tenir voluntat pròpia, la qual cosa fa impossible el reconeixement de la subjectivitat històrica de qualsevol col·lectiu de persones, siguin les elits econòmiques i culturals o els sectors populars de la pagesia.

Totes les aproximacions al carlisme i al “caciquisme” que hem analitzat es basen en l'estudi d'objectivitats, ja sigui les objectivitats de les estructures socioeconòmiques de producció de caràcter universal; les objectivitats de les estructures socioeconòmiques pròpiament pageses de la “comunitat rural”, l'objectivitat de l'actuació a l'àmbit individual i col·lectiu quan aquesta es

considera lògica i racional a partir de pressupòsits materialistes d'optimització d'esforços i maximització de beneficis; o ja sigui l'objectivitat de sistemes polítics o comunitats culturals, el funcionament de les quals explica l'acció dels agents socials. Nosaltres pensam que per completar la nostra comprensió de fenòmens com el carlisme i el "caciquisme" —i de la història en general— hem d'abordar l'estudi seriós i sistemàtic de les subjectivitats col·lectives com a fenomen radicalment històric. És a dir, pensam que hem de partir de la base que els subjectes històrics es formen de manera dinàmica en el temps i igualment es poden diluir en el transcurs de la història. Pensam que si no estudiam la subjectivitat dels col·lectius pagesos, i no tenim en compte la construcció subjectiva dels seus interessos, desigs i motivacions, no podrem entendre les raons i la lògica de la seva acció social. De la mateixa manera, si no entenem les raons de la seva acció social, no entendrem la seva incidència històrica en el conjunt de la

societat i, per tant, tindrem una visió de la història fragmentària i incompleta. És per això que proposam escoltar i analitzar la veu subjectiva dels col·lectius pagesos que es varen mobilitzar a favor del carlisme o es mantingueren fidels als patrons polítics locals. D'aquesta manera podrem escriure una història en la qual es reconegui la subjectivitat d'aquests col·lectius i podrem entendre millor les causes del seu comportament.

Tanmateix, això suposa un esforç teòric i metodològic per generar un repertori conceptual que ens permeti entendre l'acció col·lectiva amb relació a la formació històrica de subjectivitats i la seva reproducció a través del temps. Per la nostra part, intentam a les pàgines següents exposar una aproximació a un marc teòric mínim a partir del qual fer operativa la investigació dels col·lectius pagesos des de la seva pròpia subjectivitat històrica i, d'aquesta manera enriquir el coneixement històric general.